

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Рудь О. М.

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА
МОВА**

ФОНЕТИКА
ФОНОЛОГІЯ
ОРФОЕПІЯ

Навчально-методичний посібник

Суми – 2025

УДК 811.161.2

Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (протокол № 11 від 26 травня 2025 р.)

Рецензенти: Гоголь Н. В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Базиль Л. О., доктор педагогічних наук, доцент, учений секретар Інституту професійної освіти НАПН України

Рудь О. М. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія : Навчально-методичний посібник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025. 132 с.

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до чинної програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів. У посібнику подано програму та структуру навчальної дисципліни, завдання для практичних занять, які систематизовано за основними темами розділів курсу – «Фонетика. Фонологія», «Орфоепія».

До кожної теми курсу передбачено стислий виклад основних термінів і понять, запитання і завдання для самоконтролю, практичні завдання, тестові завдання. Окремо подано підсумкові контрольні роботи, завдання для самостійної роботи, програмові вимоги до підсумкової атестації, схеми і зразки лінгвістичного аналізу.

Навчально-методичний посібник стане корисним як для студентів філологічних факультетів, так і для викладачів закладів вищої освіти та вчителів української мови.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	10
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	11
РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ	11
Тема: Фонетика як лінгвістична дисципліна	11
Тема: Загальна характеристика та класифікація звуків мови	18
Тема: Фонологія	27
Тема: Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення	32
Тема: Чергування фонем і їх варіантів	40
Тема: Фонетичне членування мовного потоку	47
РОЗДІЛ 2. ОРФОЕПІЯ	56
Тема: Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови	56
Тема: Особливості наголошування слів української мови	65
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	72
ПІДСУМКОВІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ	102
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	109
ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	113
СХЕМИ І ЗРАЗКИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ	120
ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	130

ПЕРЕДМОВА

У системі професійної підготовки майбутніх учителів-філологів важлива роль відводиться опануванню мовних одиниць фонетико-фонологічного рівня мовної структури, що є предметом дослідження фонетики і фонології. Значущість засвоєння фонетичного матеріалу пояснюється ключовою роллю фонетичних одиниць у функціонуванні мови як основного засобу людського спілкування.

Правильне, чітке й милозвучне мовлення є невіддільною рисою професійного іміджу сучасного вчителя. Від того, як учитель володіє власним голосом, інтонацією, наскільки правильно вимовляє слова, наголошує їх, часто залежить ефективність навчання, рівень довіри з боку учнів і батьків, авторитет у педагогічному колективі. Ґрунтовні знання з фонетики, фонології, орфоепії сприяють формуванню високого рівня мовно-мовленнєвої культури, розвитку навичок ефективної комунікації та професійному зростанню педагога.

Ґлибоке наукове осмислення змісту курсу «Сучасна українська літературна мова», зокрема його важливих розділів «Фонетика. Фонологія» і «Орфоепія» нерозривно пов'язане з розвитком у студентів фахових компетентностей: уміння самостійно аналізувати мовні факти, грамотно оцінювати характер і специфіку вияву їх, коректно використовувати різноманітні мовні засоби в усному й писемному мовленні.

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів. Метою викладання навчальної дисципліни є системна характеристика фонетичних, фонологічних, орфоепічних явищ сучасної української літературної мови в контексті традиційних концепцій та нових підходів до їх кваліфікації; аналіз та узагальнення теоретичних питань української мови, основних законів функціонування та розвитку мовних виявів; висвітлення дискусійних лінгвістичних питань і розкриття їх з

необхідними історичними коментарями; формування в студентів свідомого розуміння сучасних норм української літературної мови на широкій науковій основі та орієнтація їх на професійне застосування знань.

Основними завданнями курсу є: аналіз та узагальнення теоретичних питань фонетики, фонології, орфоєпії, акцентології української мови, основних законів функціонування та розвитку мовних виявів різних рівнів; висвітлення дискусійних питань з фонетики, фонології і розкриття їх з необхідними історичними та стилістичними коментарями; формування в студентів свідомого розуміння сучасних норм української літературної мови на широкій науковій основі та орієнтація їх на професійне застосування знань.

Навчально-методичний посібник створено з метою стимулювання самостійної аналітичної діяльності студентів щодо мовного і мовленнєвого матеріалу. Він покликаний заохотити творчий підхід до навчання, розвивати навички глибокого осмислення теоретичних положень через систему практичних завдань. Посібник передбачає можливість індивідуального підходу до виконання вправ, що сприяє не лише засвоєнню матеріалу, а й формуванню аргументованих, логічно обґрунтованих висновків.

У посібнику подано програму та структуру навчальної дисципліни, завдання для практичних занять, які систематизовано за основними темами розділів курсу – «Фонетика. Фонологія», «Орфоєпія». До кожної теми курсу передбачено стислий виклад основних термінів і понять, запитання і завдання для самоконтролю, практичні завдання. Окремо подано тестові завдання до кожної теми, підсумкові контрольні роботи, завдання для самостійної роботи, програмові вимоги до підсумкової атестації, схеми і зразки лінгвістичного аналізу.

Навчально-методичний посібник стане корисним як для студентів філологічних факультетів, так і для викладачів закладів вищої освіти та вчителів української мови.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1

ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ

ТЕМА: Фонетика як лінгвістична дисципліна

Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Фонетика описова, історична, зіставна, загальна. Зв'язок фонетики з іншими розділами мовознавства.

Поняття про звуки мови. Різні аспекти вивчення звукової системи мови (фізично-акустичний, фізіологічно-артикуляційний, лінгвістичний (фонологічний)).

Фізично-акустичний аспект вивчення звуків мови. Акустичні властивості звуків. Розрізнення звуків за висотою, силою, тривалістю, тембром. Акустична природа шумів і тонів.

Фізіологічно-артикуляційний аспект вивчення звуків мови. Будова і робота мовленнєвого апарата. Активні і пасивні мовні органи. Артикуляційні особливості голосних і приголосних звуків. Фази артикуляції окремого звука: екскурсія – витримка – рекурсія.

ТЕМА: Загальна характеристика та класифікація звуків мови

Диференціація звуків на голосні та приголосні, їх визначальні риси.

Голосні звуки. Артикуляційно-акустична класифікація голосних звуків української мови; типи голосних за рядом, ступенем піднесення спинки язика, участю губ у вимові. Зміни голосних у мовному потоці.

Приголосні звуки. Артикуляційно-акустичні особливості приголосних. Класифікація приголосних: характеристика приголосних за місцем творення; характеристика приголосних за способом творення; характеристика приголосних за звучністю; класифікація приголосних за акустичним враженням.

Палаталізація приголосних: класифікація приголосних за ступенем вияву м'якості; позиції пом'якшення приголосних.

ТЕМА: Фонологія як розділ мовознавства.

Фонологія. Основні поняття фонології: фонема, алофон, мінімальна пара, диференційні ознаки фонем, фонологічна система. Диференційні та недиференційні ознаки фонем. Основні функції фонем: будівельна, ототожнювальна, розпізнавальна.

Звукові вияви фонем. Головний вияв і різновиди алофонів (варіантів) фонем. Слабка і сильна позиції фонем. Позиційні та комбінаторні варіанти фонем.

Фонологічна система сучасної української літературної мови. Система голосних фонем і їх звукових виявів. Система приголосних фонем і їх звукових виявів.

Фонематична і фонетична транскрипції. Повна і спрощена фонетична транскрипція. Система знаків і фонетичній і фонематичній транскрипціях.

ТЕМА: Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення

Акомодація і асиміляція голосних звуків. Акомодація голосних і приголосних.

Асиміляція приголосних звуків, її артикуляційна природа. Різновиди асиміляції: прогресивна асиміляція і регресивна асиміляція. Типи регресивної асиміляції: за голосом (дзвінкістю / глухістю); за місцем і способом творення; за м'якістю / твердістю.

Дисиміляція приголосних звуків, її різновиди.

Проблема подовження і подвоєння приголосних звуків у лінгвістичній літературі.

Спрощення в групах приголосних. Інші звукові зміни.

ТЕМА: Чергування фонем і їх варіантів

Чергування як явище. Редукція. Поняття про позиційні та історичні чергування. Фонетичні та історичні чергування.

Найдавніші чергування голосних. Чергування голосних пізнішого періоду: чергування [O], [E] з [I]: історична довідка про виникнення цього чергування; чергування [O], [E] з нульовою фонемою; чергування [O] з [E]

після шиплячих та *j*: історична довідка; чергування [И] з [О] у фонемосполученнях [РИ], [ЛИ], [РО], [ЛО].

Характеристика фонетичних чергувань приголосних: чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю; чергування приголосних за місцем і способом творення; чергування приголосних за твердістю – м'якістю; чергування приголосних з фонемним нулем; позиційні чергування голосних [У], [І] з приголосними [В], [Й].

Історичні чергування приголосних. Чергування [Г], [К], [Х] – [Ж], [Ч], [Ш] – [З], [Ц], [С] як наслідок першої, другої та третьої перехідних палаталізацій. Чергування [Д] – [ДЖ], [Т] – [Ч], [З] – [Ж], [С] – [Ш], [ЗД] – [ЖДЖ] тощо в дієслівних формах. Чергування губних у сполученнях *губний + Л* та *губний + j*. Зміна приголосних при творенні слів за допомогою суфіксів -ськ(ий), -ств(о), -ин(а).

ТЕМА: Фонетичне членування мовного потоку.

Сегментні і суперсегментні одиниці. Фраза, такт, фонетичне слово, склад, звук як сегменти мовного потоку.

Склад з артикуляційного і акустичного погляду. Теорії складу. Основні закономірності українського складоподілу: з одним інтервокальним приголосним, двома інтервокальними приголосними. Складоподіл у словах з подовженим приголосним та сполучень із трьома й чотирма інтервокальними приголосними. Склади відкриті і закриті, прикриті, напівприкриті, неприкриті. Звуки складові і нескладові.

Наголос та інтонація як суперсегментні одиниці. Словесний наголос. Основи наукового вивчення наголосу української мови. Процес нормування та особливості наголосу сучасної української літературної мови. Склади наголошені і ненаголошені. Побічний наголос. Енклітики і проклітики.

Інтонація. Основні фонетичні компоненти інтонації. Мелодика як компонент інтонації. Комунікативна функція мелодики. Основні типи мелодики: завершеності, незавершеності, питальна мелодика. Пауза як артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці.

Основи милозвучності української мови. Усунення збігів голосних і приголосних звуків. Інші засоби милозвучності.

РОЗДІЛ 2

ОРФОЕПІЯ

ТЕМА: Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови.

Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Усталення орфоепічних норм української мови. Суспільне значення орфоепічних норм. Причини відхилень від орфоепічних норм. Порухення правил української літературної вимови. Типи орфоепічних помилок. Фонологічні та фонетичні вимовні помилки.

Основні норми сучасної української літературної вимови. Особливості вимови голосних у наголошеній та ненаголошеній позиціях. Вокалізм.

Вимова приголосних та сполучень приголосних звуків. Норми вимови дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних. Основні правила, якими регулюється вимова звукосполучень в українській мові.

Правила вимови слів іншомовного походження. Вимова голосних звуків [e], [i] в іншомовних власних назвах. Вимова голосних звуків [i], [e], дифтонгів [i^a], [i^y], [i^o], [i^e], [o^i], [e^i], [y^i] в іншомовних загальних назвах. Вимова приголосних у словах іншомовного походження.

ТЕМА: Особливості наголошування слів української мови.

Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови. Особливості іменникового наголошування. Основні принципи наголошування прикметників. Основні принципи наголошування числівників. Особливості дієслівного наголошування. Подвійне наголошування слів. Основні вимоги щодо наголошування слів іншомовного походження.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		Лекції	Практичні	Консультації	Самост. робота		Лекції	Практичні	Консультації	Самост. робота
РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ										
ТЕМА: Фонетика як лінгвістична дисципліна.	9	2	1		6	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Загальна характеристика та класифікація звуків мови.	11	2	2		7	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Фонологія як розділ мовознавства	9	1	2		6	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення.	12	1	4		7	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Чергування фонем і їх варіантів	12	2	3		7	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Фонетичне членування мовного потоку	10	2	1		7	10	0,5	0,5		9
Разом за розділом 1	63	10	13		40	60	3	3		54
РОЗДІЛ 2. ОРФОЕПІЯ										
ТЕМА: Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови.	8	1	1		6	10	0,5	0,5		9
ТЕМА: Особливості наголошування слів української мови	9	1	1		7	10				10
Разом за розділом 2	17	2	2	-	13	20	0,5	0,5		19
УСЬОГО ГОДИН	80	12	15	-	53	80	3,5	3,5	-	73

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ

ТЕМА: *ФОНЕТИКА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА*

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Зв'язок фонетики з іншими розділами мовознавства.
2. Поняття про звуки мови. Різні аспекти вивчення звукової системи мови (фізично-акустичний, фізіологічно-артикуляційний, лінгвістичний (фонологічний)). Фази артикуляції окремого звука: екскурсія – витримка – рекурсія.

Основні терміни і поняття

Фонетика (гр. *phōnētikós* – звуковий) – розділ мовознавства, в якому вивчається звукова система мови та різноманітні звукові зміни, що відбуваються у мовному потоці (*С. Караман*).

Фонетична система – це система звукових одиниць і засобів, за допомогою яких утворюються мовні знаки (*С. Караман*).

Загальна фонетика вивчає загальні умови звукотворення, базуючись на можливостях апарату мовлення людини, а також аналізує акустичні характеристики звукових одиниць, вибудовує універсальні класифікації звуків (голосних і приголосних), які ґрунтуються на артикуляційних та акустичних ознаках (*О. Бас-Кононенко*).

Історична фонетика конкретної мови досліджує історію звукових засобів цієї мови, їхню еволюцію, базуючись на свідченнях писемних пам'яток, на даних діалектів, використовуючи метод реконструкції тощо (*О. Бас-Кононенко*).

Описова фонетика досліджує звукові засоби окремої мови у певний

період її розвитку або в сучасному стані з погляду закономірностей їх уживання, звукових чергувань, наголошування та інших особливостей (О. Бас-Кононенко).

Експериментальна фонетика вивчає артикуляційні й акустичні властивості мовних звуків, складоподіл, наголос, інтонацію за допомогою спеціальних приладів (О. Пискач, Е. Гоца).

Широке розуміння фонетики – це розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою (О. Пискач, Е. Гоца).

Вузьке розуміння фонетики – це власне фонетичний аспект вивчення звукового складу мови (артикуляційних й акустичних особливостей звуків, закономірностей їх сполучуваності у мовленнєвому потоці, позиційних змін звуків, наголосу, інтонації, членування на склади тощо) (О. Пискач, Е. Гоца).

Звук – це найменша, неподільна одиниця мовного потоку, що використовується для побудови складів і фонетичних одиниць вищого рівня, за допомогою яких висловлюються думки (Н. Тоцька).

У лінгвістиці звуки одночасно характеризуються:

- як явище фізичне, або фізичний аспект звука – його звучання, акустика, бо виникають у результаті коливань повітря і розрізняються за висотою, довготою, силою, тембром;

- як явище анатомо-артикуляційне, тобто фізіологічний аспект, оскільки вони утворюються органами мовленнєвого апарату людини за участю центральної нервової системи;

- як явище функціональне, або лінгвістичний аспект – функція звуків у мові, бо звуки створюють матеріальну оболонку слів, служать для їх утворення, розпізнавання. вказують на відмінності в значенні слів і їх форм (С. Караман).

Висота звука залежить від частоти коливань пружного тіла, тобто від кількості стисків-розріджень повітря за одну секунду (один стиск-розрідження

за секунду – це герц). Висота звука в мові використовується для формування інтонації висловлювання, а також частково наголосу (*С. Караман*).

Сила (інтенсивність) і гучність звука залежать від амплітуди (розмаху) коливань голосових зв'язок, що, у свою чергу, зумовлюється силою, з якою тисне на голосові зв'язки чи інші перепони видихуваний струмінь повітря. Чим більший розмах коливань, тим сильніший звук (*С. Караман*).

Чистота звука залежить від ритмічності коливань. Якщо коливання ритмічні, рівномірні, виникають чисті гони; якщо коливання неритмічні, чуються шуми. Джерелом тонів є коливання голосових зв'язок, а джерелом шумів – тертя повітря об губи, зуби, піднебіння, язик тощо (*С. Караман*).

Тембр – це індивідуальне забарвлення звука, що виникає внаслідок накладання на основний тон додаткових тонів, створюваних у надгортанних порожнинах (*Н. Тоцька*).

Резонатор – це порожнє тіло з твердими стінками й отвором певного розміру.

Артикуляція – рухи і відповідні позиції органів мовлення, пов'язані з вимовою того або іншого звука (*Н. Тоцька*).

Артикуляційна база мовлення – сукупність артикуляційних навичок, потрібних для правильного вимовляння звуків тієї чи іншої мови (*О. Бас-Кононенко*).

Фази артикуляції:

Екскурсія (від лат. *excursio* – «вибігання, вилазка, приступ») – підготовка органів мовлення до вимови звука, початковий рух органів мовлення.

Витримка (від лат. *culmen* – «вершина», або «витримка») – положення органів мовлення в момент вимовляння.

Рекурсія (від лат. *recursio* – «повернення, відступ») – повернення органів мовлення у вихідне положення (*О. Бас-Кононенко*).

Активні мовні органи – легені, голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, язичок, нижня щелепа, губи.

Пасивні мовні органи – тверде піднебіння, альвеоли, зуби, носова порожнина.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте визначення фонетики як лінгвістичної дисципліни. Що вивчає описова та історична фонетика?
2. Схарактеризуйте зв'язок фонетики з іншими розділами мовознавства.
3. Які методи використовуються у фонетичних дослідженнях?
4. У чому полягає специфіка теоретичного і практичного значення фонетики?
5. Що таке звуки мови?
6. Назвіть аспекти вивчення звукової системи мови. Схарактеризуйте кожен із них.
7. Схарактеризуйте звук людської мови як фізичне явище. Від чого залежить сила, висота, тривалість, тембр звука?
8. Схарактеризуйте звук людської мови як фізіологічне явище. Які органи людини беруть участь у процесі мовного спілкування?
9. Які мовні органи називаються активними і які пасивними? Опишіть роботу мовного апарата.
10. Що називається артикуляцією? Назвіть фази артикуляції.
11. З'ясуйте поняття основної та додаткової артикуляції. Що таке артикуляційна база?

Практичні завдання:

Завдання 1. У сучасній лінгвістиці сформувалося декілька поглядів на фонетику як науку. Проаналізуйте кілька визначень фонетики. На які аспекти вивчення звукової будови мови звертається в них особлива увага? Яке визначення здається вам оптимальним? Обґрунтуйте свою думку.

1. *Фонетикою називається розділ мовознавчої науки, який вивчає*

звуковий склад мови. Фонетика української мови досліджує звукову систему, що властива українській мові, вивчає умови творення звуків, їх роль в оформленні людської думки, їх класифікацію, різні зміни та чергування (М. Жовтобрюх).

2. Фонетика – галузь мовознавства, у якій вивчається звукова система мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що наступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою (Н. Тоцька).

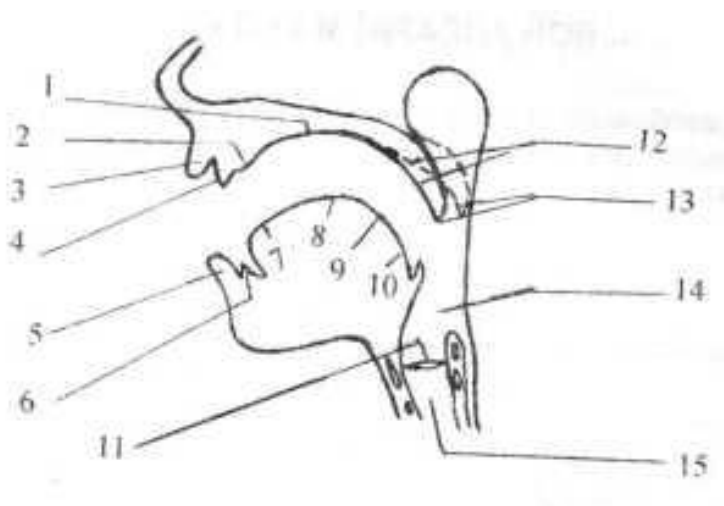
3. Фонетика – розділ мовознавства, що вивчає способи творення звуків, їхні акустичні властивості, сполучуваність і позиційні зміни (Д. Ганич, І. Олійник).

4. Термін фонетика має два значення: 1) звукова будова мови; 2) розділ лінгвістики, який вивчає звуковий бік мовної комунікації (В. Бондаренко).

5. Фонетика – розділ мовознавства, в якому вивчається звукова система мови та різноманітні звукові зміни, що відбуваються у мовному потоці (С. Караман).

6. Фонетика – це розділ мовознавства, в якому вивчається звуковий склад мови (М. Плющ).

Завдання 2. Перемалюйте схему мовного апарата. Цифри на схемі замініть відповідними назвами частин мовного апарата. Опишіть його роботу в цілому і функцію окремих мовних органів.

Завдання 3. Назвіть складові частини мовного апарату. Вимовте кілька приголосних звуків (наприклад: [Б], [Д], [С], [М], [Г], [Т], [З], [Ж]) і назвіть органи, з активною участю яких утворюються ці приголосні.

Завдання 4. Схарактеризуйте роботу мовних органів, що беруть участь у творенні голосних звуків [А], [У], [І].

Завдання 5. Вимовте кілька разів пошепки звуки [І] – [У]. Який із цих звуків має вищий власний тон, а який – нижчий?

Завдання 6. Встановіть, з якою артикуляційною ознакою пов'язані відмінності в таких парах слів: *відміна – відмінна, вороня – вороння, натхнений – натхненний, синю – синню, стіна – стінна.*

Завдання 7. Запишіть наголошені голосні української мови в порядку зростання висоти їх власного тону.

Завдання 8. Прочитайте пари слів. Дайте характеристику їх звукової оболонки, зазначивши відмінності у звуках за артикуляційними ознаками.

Лада – ляда, рад – ряд, світ – цвіт, куль – нуль, галка – Галька, сад – сядь, тік – так, мила – Міла.

Завдання 9. Прочитайте і простежте, як зміна одного лише звука впливає на зміну значення слова. Визначте кількість звуків і кількість букв у наведених словах.

Доручати – докучати, бій – біль – бір – біг; гора – кора – нога – нора; вир – мир – сир – пир – тир; лити – мити – пити – вити – бити – жити; ліс – ліз – лід – лінь – лік – ліг – літ; драти – брати – грати – орати – прати; день – пень; життя – миття – шиття – риття – виття.

Завдання 10. Складіть якнайбільше слів, використовуючи звуки: [a], [o], [m], [l], [k], [i], [c], [x], [b], [e], [v]. Простежте, щоб це були назви продуктів харчування.

Завдання 11. Прочитайте кожне слово справа наліво, зверніть увагу, як змінилося значення слів від такої перестановки. З 4 парами слів складіть речення.

Блок, бук, бурт, бязь, гул, діл, док, кір, кіт, козак, лом, мир, рік, серп, сир, сорт.

Завдання 12. Чому подані парами слова римуються? Яким лише одним звуком вони різняться одне від одного?

Їсти – сісти, юшка – мушка, люк – сук, яма – рама, ярус – парус, яр – жар, як – рак, лютий – кутий, їда – біда, дзьоб – лоб.

Завдання 13. Запишіть якнайбільше слів, які читаються вперед-назад однаково.

Завдання 14. Із голосних і приголосних звуків, що складають слово «рослина», поєднуючи звуки, утворіть якомога більше слів.

Наприклад, *рослина — син, роса...*

Завдання 15. Доберіть самостійно і напишіть дві пари слів, значення яких розрізнялося б голосними звуками, та дві пари слів, значення яких розрізнялося б приголосними звуками.

ТЕМА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ МОВИ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Диференціація звуків на голосні та приголосні, їх визначальні риси.
2. Голосні звуки. Артикуляційно-акустична класифікація голосних звуків української мови. Зміни голосних у мовному потоці.
3. Приголосні звуки. Артикуляційно-акустичні особливості приголосних. Класифікація приголосних: характеристика приголосних за місцем творення; характеристика приголосних за способом творення; характеристика приголосних за звучністю; класифікація приголосних за акустичним враженням.
4. Палаталізація приголосних: класифікація приголосних за ступенем вияву м'якості; позиції пом'якшення приголосних.
5. Фонетична транскрипція. Повна і спрощена фонетична транскрипція. Система знаків у фонетичній транскрипції.

Основні терміни і поняття

Голосні звуки (вокальні) – звуки мови, які утворюються за допомогою голосу (тону) при вільному проходженні струменя видихуваного повітря через апарат мовлення і виконують складотворну функцію (*Н. Тоцька*).

Ознаки голосних:

а) функціональні (складотворча функція: у кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків);

б) артикуляційні (творюються без подолання якоїсь перешкоди на шляху повітряного струменя, тому інтенсивність і тиск повітряного струменя незначні, м'язова напруга апарату мовлення при вимові є рівномірною і спрямована на розкриття рота);

в) акустичні (це вокальні, тональні звуки) (*О. Пискач, Е. Гоца*).

Класифікація голосних звуків української мови

Ряд \ Підняття	Передній	Середній	Задній
Високе	[і]		[<y>]
Високо-середнє	[и]		
Середнє	[е]		[<o>]
Низьке			[а]

Приголосні звуки (консонантні) – звуки мови, які утворюються за допомогою голосу і шуму або тільки шуму під час долання перешкоди в апараті мовлення струменем видихуваного повітря (*Н. Тоцька*).

Ознаки приголосних:

а) функціональні (не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи іншого голосного);

б) артикуляційні (виникають внаслідок долання перешкоди (у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу) повітряним струменем, що виходить з легенів, тому інтенсивність і тиск повітряного струменя значні, м'язова напруга апарату мовлення при вимові є нерівномірною і спрямована на закриття рота);

в) акустичні (це консонантні звуки, тобто в основі приголосних лежить одночасно голосове і шумове або тільки шумове джерело) (*О. Пискач, Е. Гоца*).

Приголосні звуки за палаталізацією поділяють на тверді, пом'якшені, м'які та палатальні.

Палаталізація – пом'якшення приголосних звуків завдяки додатковій участі у вимові середньої частини спинки язика – піднесенні її до твердого піднебіння.

Палатальний – звук, який завжди вимовляється з додатковим піднесенням середньої частини спинки язика до твердого піднебіння ([j]).

Класифікація приголосних звуків української мови

Звучність	Спосіб творення	Участь голосу	Місце творення						
			Губні		Язикові				Глоткові
			Губно-губні	Губно-зубні	Передньоязикові		Середньоязикові	Задньоязикові	
			Тверді	Тверді	Тверді	М'які	М'які	Тверді	Тверді
Шумні	Зімкнені	глухі	П		Т	Т'		К	
		дзвінкі	Б		Д	Д'		Г'	
	Щілинні	глухі		Ф	С, Ш	С'		Х	
		дзвінкі			З, Ж	З'			Г
	Африкати	глухі			Ц, Ч	Ц'			
		дзвінкі			Д'З, Д'Ж	Д'З'			
Сонорні	Зімкнено-прохідні	носові	М		Н	Н'			
		бокові			Л	Л'			
	Щілинні		В			Ј			
	Дрижачі				Р	Р'			

Класифікація приголосних за палаталізацією

Класифікація	Звуки	Коментар
Тверді	[д], [т], [л], [н], [р], [з], [ц], [с], [дз], [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х], [ж], [ч], [ш], [г'], [дж]	за умовчанням, на позначення відповідних літер
Пом'якшені	[б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г']	губні, шиплячі та заньоязикові звуки, перед літерами і, я, ю, є
М'які	[д'], [т'], [н'], [дз'], [ц'], [з'], [с'], [й], [л'], [р']	ясенні, плавні звуки, перед літерами і, я, ю, є, ь
Палатальний	[j]	за умовчанням

Транскрипція – запис живої мови за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу/

Фонетична транскрипція – такий спосіб запису живої мови, при якому з можливою точністю передається кожен звук із усіма його відтінками.

Додаткові букви і позначки фонетичної транскрипції:

['] — після голосного позначає наголошеність голосного;

['] — після приголосного — м'якість приголосного;

['] – (апостроф) після приголосного – напівпом'якшену вимову приголосного;

[:] — (двокрапка) після приголосного — подовжену вимову приголосного;
[~] — над *у* або *і* — нескладотворчу вимову голосних;
[e^h] — нечітку вимову ненаголошеного [e]
[и^h] — нечітку вимову ненаголошеного [и];
[o^y] — нечітку вимову ненаголошеного [o] перед складом з наголошеним [y];
[v^ʲ] — перед *і* губно-зубний звук;
[°] — після літери вгорі — лабіалізація: [с^o у м];
[·] — перед / після знаку голосного — і-подібний призвук перед/після м'яких приголосних: сядь — [с' · а · д'].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Розкрийте основи класифікації звуків мови. На які дві великі групи поділяються всі звуки української мови? Скільки звуків у кожній з них?
2. Які звуки називаються голосними? За якими ознаками класифікуються голосні звуки? Наведіть приклади.
3. Які звуки називаються приголосними? За якими ознаками класифікуються приголосні звуки?
4. Схарактеризуйте приголосні: а) за участю голосу і шуму; б) за місцем творення та за наявністю або відсутністю носового забарвлення; в) за способом творення; г) за слуховим або акустичним враженням.
5. Що таке палаталізація приголосних? Схарактеризуйте м'які, пом'якшені і напівпом'якшені приголосні звуки. Назвіть позиції пом'якшення приголосних.
6. Чим викликана потреба у транскрибуванні мовлення?
7. Схарактеризуйте фонетичну транскрипцію. Які знаки використовуються у фонетичній транскрипції?
8. Поясніть, коли застосовується повна, а коли — часткова транскрипція.

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначте кількість букв і кількість звуків у словах.

Беззвучний, високорозвинутий, гринджоли, дзвінкий, дзижчати, завдання, зів'ялий, кількакілометровий, правильно, рясніти, сільськогосподарський, сьогодні, щедрість, щелепа, шука, юнацький, яблуневий.

Завдання 2. Розподіліть за графами таблиці початкові звуки поданих нижче слів, враховуючи їх акустичні ознаки.

Арка, бути, грати, джміль, діти, дно, ефект, єнот, ключі, липа, люлька, місяць, осоння, село, том, ударний, хата, цін, шафа, щавель, юність, яма.

Звуки, що складаються тільки з голосу	Звуки, що складаються тільки з шуму	Звуки, що складаються з голосу й шуму	
		переважає голос	переважає шум

Завдання 3. Визначте голосні звуки за такими ознаками:

- 1. Передній ряд, середнє підняття, нелабіалізований.*
- 2. Задній ряд, середнє відняття, лабіалізований.*
- 3. Задній ряд, низьке відняття, нелабіалізований.*
- 4. Передній ряд, високе підняття, нелабіалізований.*
- 5. Задній ряд, високе відняття, лабіалізований.*
- 6. Передній ряд, високо-середнє підняття, нелабіалізований.*

Завдання 4. Назвіть голосний, який має таку артикуляцію:

1. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язикове тіло просунене вперед і підняте вгору трохи вище від середнього положення, але нижче від високого. Кінчик язика опущений униз до нижніх зубів. Губи злегка розтягнені на боки.

2. Голосові зв'язки напружені, при проходженні струменя повітря вібрують. Язик піднято середньо до передньої частини піднебіння. Язик

посунутий уперед, але не дуже. Кінчик язика торкається передніх нижніх зубів. Губи злегка розтягнені на боки.

3. Голосові зв'язки напружені, при проходженні струменя повітря вібрують. Язик сильно посунутий уперед і вгору до твердого піднебіння. Кінчик язика торкається нижніх зубів.

4. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язик відтягнутий назад. Задня спинка язика високо піднята до м'якого піднебіння. Кінчик язика відсунутий від передніх нижніх зубів. Губи сильно заокруглені й витягнуті вперед.

5. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Задня частина спинки язика злегка піднята до м'якого піднебіння. Кінчик язика наближається до нижніх зубів. Рот широко розкритий, губи нейтральні.

6. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язик піднято середньо до задньої частини піднебіння. Кінчик язика відтягнутий від нижніх зубів. Губи заокруглені (За Н. Тоцькою).

Завдання 5. Визначте голосні звуки в словах речення, охарактеризуйте їх.

Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою. Виплеканою, подарованою нам на віки вічні, щоб берегли, щоб леліяли, щоб розвивали далі (За Ю. Мушкетиком).

Завдання 6. Назвіть приголосний звук за його характеристиками. Назвіть приклади слів з цими звуками.

1. Приголосний, сонорний, щілинний, губний, губно-губний, твердий.

2. Приголосний, сонорний, щілинний, плавний, боковий, передньоязиковий, м'який.

3. Приголосний, шумний, дзвінкий, зімкнений, проривний, передньоязиковий, твердий.

4. Приголосний, сонорний, зімкнено-прохідний, передньоязиковий,

носовий, м'який.

5. *Приголосний, сонорний, щілинний, середньоязиковий, м'який.*

6. *Приголосний, шумний, глухий, щілинний, передньоязиковий, твердий.*

7. *Приголосний, шумний, дзвінкий, зімкнений, проривний, задньоязиковий, твердий.*

8. *Приголосний, шумний, глухий, зімкнений, проривний, задньоязиковий, твердий.*

9. *Приголосний, шумний, дзвінкий, зімкнений, афrikата, котловинний, передньоязиковий, твердий.*

10. *Приголосний, шумний, дзвінкий, зімкнений, афrikата, некотловинний, передньоязиковий, м'який.*

Завдання 7. За описом роботи мовних органів назвіть приголосні звуки і наведіть приклади слів із ними (у головних виявах).

1. *Кінчик язика наближається до альвеол, утворюючи зімкнення. Струмінь повітря торкається голосових зв'язок, а далі прориває зімкнення, внаслідок чого утворюється шум, що переважає над голосом і нагадує вибух.*

2. *Струмінь повітря проходить через гортань, викликаючи дрижання голосових зв'язок, наслідком якого є шум з переважанням голосу, проходить вільно через ротову порожнину і виходить між губами.*

3. *Середня спинка язика підіймається до твердого піднебіння й утворює з ним щілину. Струмінь повітря проходить через гортань, викликаючи дрижання голосових зв'язок, внаслідок чого виникає шум з переважанням голосу, а далі через утворену щілину повільно виходить з ротової порожнини.*

4. *Нижня губа наближається до верхніх зубів, утворюючи щілину. Струмінь повітря не торкається голосових зв'язок і вільно виходить через утворену щілину.*

5. *Передня спинка язика змикається з альвеолами. Струмінь повітря торкається голосових зв'язок, утворюючи шум, який переважає над голосом; у момент підходу його до перепони утворюється щілина, і звук оформлюється*

як складний, утворений з двох елементів артикуляції – зімкнення і щільного проходження (Н. Тоцька).

Завдання 8. Встановіть, у яких випадках сполучення літер ДЖ, ДЗ означають африкати, а в яких два самостійні звуки.

Дзвонить, віддзвеніти, підживлення, джміль, надзелень, дзвінок, віджити, дзижчить, джерельце, народження, безжальний, дзеленчить, дзвонить, розжарити, дзвін, джунглі, підзвітний, бджоли, дзюркотить, надзвичайний, джміль, дзеркало, відзначити.

Завдання 9. У словах тексту визначте і випишіть попарно тверді та м'які приголосні.

Швидке піднесення й міжнародне визнання Київської держави – Руської землі за перших Рюриковичів свідчить, що творці її – не зайди-чужинці, а східнослов'янські племена, які протягом VII– VIII століття самостійно пройшли тривалий шлях державотворення, заклали й розбудували столицю своєї держави, мали власну князівську династію, представниками якої були Кий та його нащадки, активно налагоджували відносини із сусідніми державами, з-поміж яких і такі могутні, як Візантія та Хазарський каганат (З підручника).

Завдання 10. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Виділіть тверді, м'які, палатальні приголосні.

У «Повісті минулих літ» наводиться переказ про заснування Києва трьома братами – Києм, Хоривом і Щеком. Місто було назване на честь старшого брата Києвом. Літописець, в оповіді якого переважає легендарність, свідчив, що Кию, від імені якого походить назва міста, належить слава будівничого укріпленого городка, тобто фортеці, замку (З підручника).

Завдання 11. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Підкресліть палаталізовані (пом'якшені) приголосні двома рисками, а напівпалаталізовані (напівпом'якшені) – однією рисою.

Сучасний тваринний світ має тривалу історію свого формування. Як свідчать викопні рештки, з початку палеозойської ери на території України жили безрогі носороги, хижі тварини, білки, сови, качки, баклани, в річках водилися крокодили (З підручника).

Завдання 12. За поданим нижче зразком зробіть фонетичний аналіз слів: *боротьба, сміється, дзеркало, підживлення, вітряний, загородження.*

Зразок: *молотьба* – [молод'ба'] – 8 б., 7 зв.

М – [м] – приголосний, сонорний, зімкнений, носовий, губний, губно-губний, твердий;

о – [о] – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований, ненаголошений;

л – [л] – приголосний, сонорний, щілинний, передньоязиковий, твердий;

о – [о] – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований, ненаголошений;

т – [д'] – приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, зімкнений, м'який;

ь – [–]

б – [б] – приголосний, шумний, дзвінкий, губний, губно-губний, зімкнений, твердий;

а – [а'] – голосний заднього ряду низького підняття, нелабіалізований, наголошений.

Завдання 13. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте початкові приголосні за участю голосу і шуму в їх утворенні та за місцем творення.

Багрянець, вибір, грація, далекувато, жнивварський, залізяка, категорія,

лотерея, місяць, населення, підтюпцем, реєстр, своєрідний, футляр, хвилювання, цюркотіти, читання, явище.

Завдання 14. Об'єднайте у групи слова, враховуючи акустичні ознаки початкових звуків, в основі творення яких: а) тільки голос; б) тільки шум; в) голос і шум, але переважає голос; г) голос і шум, але переважає шум.

Древляни, слов'яни, язичництво, Аскольд, літописець, Олег, князівство, Русь, волхви, Харків, дружина, народність, данина, Ярославна, українець, Галичина, ікона, Сумщина, гетьманство, фортеця, козаки, запорожці, Тростянець, Черкащина, художник, мистецтво, Львів, Борисфен, повстання.

ТЕМА: ФОНОЛОГІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Фонологія як розділ мовознавства. Основні поняття фонології. Диференційні та недиференційні ознаки фонем. Основні функції фонем: будівельна, ототожнювальна, розпізнавальна.

2. Звукові вияви фонем. Головний вияв і різновиди алофонів (варіантів) фонем. Слабка і сильна позиції фонем. Позиційні та комбінаторні варіанти фонем.

3. Фонологічна система сучасної української літературної мови. Система голосних фонем і їх звукових виявів. Система приголосних фонем і їх звукових виявів.

4. Фонематична транскрипція. Система знаків у фонематичній транскрипції.

Основні терміни і поняття

Фонологія (від грец. *phōn* – звук, голос і *logos* – слово, вчення) – 1) розділ

мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування у мові – як фонemi (функціональна фонетика); 2) фонологічний рівень мовної структури (О. Пискач, Е. Гоца).

Фонема – це найменша одиниця звукової системи тієї чи іншої мови, за допомогою якої розпізнаються значущі одиниці мови (морфеми і слова) (В. Лобода).

Найголовнішими ознаками самостійності фонemi є:

- а) дальша неподільність на значущі одиниці;
- б) здатність протиставлятися іншим фонемам (так, щоб із заміною однієї фонemi іншою змінювалося або руйнувалося значення слова);
- в) незалежність від фонетичного оточення у потоці мовлення;
- г) незалежність від позиції у слові, тобто здатність виступати у будь-якій позиції (на початку чи в кінці слова, між голосними чи приголосними тощо).

Функції фонemi:

1. Утворююча – фонема є тим матеріалом, з якого утворюються одиниці вищого мовного ярусу – морфеми і слова.
2. Розпізнавальна – полягає у тому, що, сприймаючи мовлення на слух, людина вловлює окремі звуки і розпізнає їх як реалізації тих чи інших фонем.
3. Розрізнявальна – фонemi служать для розрізнення значення морфем і слів.

Дистрибуція – сукупність позицій, у яких можлива звукова реалізація фонemi.

Кореляція – ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою.

Головний вияв фонemi (сильна позиція) – це звук, у якому та чи інша фонема реалізується в позиції, що не залежить від фонетичних умов (місця в слові, впливу інших звуків, наголошеності / ненаголошеності, темпу мовлення тощо). Для голосних сильною позицією є наголошений склад і тверді сусідні приголосні; для губних, задньоязикових і твердих передньоязикових приголосних – наявність дальшого голосного заднього ряду чи однотипного твердого приголосного звука.

Варіант фонем – це той відтінок у звучанні звука, якого він набуває в слабкій позиції, тобто такій, що не сприяє виявленню головного звукового значення фонем.

Позиційним варіантом фонем є звук, що, чергуючись із головним виявом фонем (*[се"ло'] — [се'ла]*) вимовляється у певній, властивій сучасній українській літературній мові, чітко означеній слабкій позиції. Ці варіанти є обов'язковими вимовними елементами сучасної української літературної мови.

Факультативні варіанти фонем не є обов'язковими, а тільки можливим. Вони властиві переважно окремим групам носіїв української мови і нерідко суперечать нормам української орфоепії.

Комбінаторні варіанти фонем з'являються у різноманітних сполученнях приголосних, що виникають при словотворенні чи зумовлюються іншими фонетичними причинами.

Алофон (варіант фонем) – це звук, що є конкретним виразником фонем в мовленнєвому потоці. Наприклад, алофонами фонем /o/ в слові [po^y зумни^e ц'a] є звук [o^y].

Інваріант – абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонем ознак.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Схарактеризуйте фонологію як розділ мовознавства. Що є предметом вивчення фонології?
2. Що таке фонема? Назвіть диференційні та недиференційні ознаки фонем. Поясніть, у чому відмінність між фонемою і звуком?
3. Яку функцію виконують фонем? Наведіть приклади.
4. Який склад фонем української літературної мови?
5. Що таке головний вияв фонем і що таке алофони?
6. Охарактеризуйте сильні і слабкі позиції українських фонем.
7. Схарактеризуйте основні алофони голосних фонем.

8. Схарактеризуйте основні алофони приголосних фонем.
9. Наведіть приклади позиційних, комбінаторних та факультативних варіантів фонем.
10. Схарактеризуйте фонематичну транскрипцію. Які знаки використовуються у фонематичній транскрипції?

Практичні завдання:

Завдання 1. Наведіть 10 пар слів, які б демонстрували словорозрізнявальну і форморозрізнявальну функції фонем.

Завдання 2. Проаналізуйте фонемний склад наведених слів. Поясніть особливості творення голосних і приголосних фонем.

Арка, більше, вихід, вікно, воїн, воля, гаряче, дар, джерело, дзеркало, дружу, дуб, дух, жаль, жар, жменя, зробити, ім'я, їхати, крок, лава, мисль, мідь, народ, поле, порт, радість, світло, синє, сіно, сісти, скрізь, сонце, спека, степ, туман, хід, хмара, ходжу, шука, юний, ясний.

Завдання 3. Визначте, які з наведених слів мають однакові голосні або приголосні фонем.

Веду, винахід, воїн, далеко, дальній, дитячий, живуть, завдання, завод, зайнятий, затишний, захист, злива, злізти, зціпити, клас, книги, користь, ласкавий, молодість, нігті, під'їзд, пізно, плющ, прикро, причина, рама, рідня, різниця, робота, сонце, тихо, тісно, ходити, хтось, широкий, який, якість.

Завдання 4. З'ясуйте, які фонем служать для розрізнення значень у наведених парах слів.

Арія – мрія, бий – бій, бий – пий, випекти – витекти, воля – доля, гай – рай, дар – пар, дуб – дух, жити – шити, завод – заводь, знати – зняти, кава – пава, кочую – ночую, липнути – рипнути, лук – люк, навік – набік, нас – наш, рука – ріка, сад – сядь, стан – стань, текло – пекло.

Завдання 5. Запишіть слова фонематичною транскрипцією. Встановіть фонемний склад слів.

Б'ються, вокко, вокзал, граєшся, дзенькає, з'являється, колосся, молотьба, підземелля, радість, судження, туманність, юнацький, яровина.

Завдання 6. Прочитайте слова, запишіть їх фонематичною транскрипцією. Позначте сильні (+) і слабкі (–) позиції фонем. Охарактеризуйте звукові вияви кожної фонем.

Бездоріжжя, випромінює, гіллястий, духмяний, єднання, життєвий, запізнюватися, колінце, мелодійний, розповідь, танцівник, череп'яний.

Завдання 7. Прочитайте слова, запишіть їх фонетичною і фонематичною транскрипціями. Виявіть позиційні і комбінаторні варіанти фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

Безкрайї, бувальщина, взамін, гріховний, дивитися, дієвість, довкілля, запізнїлий, звітний, здригнутися, окислювач, орхідея, пекарня, передчувати, релігія, розжати, розпорядок, сітчастий, соління.

Завдання 8. Запишіть характеристики голосних і приголосних фонем, з яких складаються слова *створює, щастя, повідомлення*.

Завдання 9. Прочитайте виразно текст. Випишіть сонорні і шумні приголосні. Схарактеризуйте їх.

Живи, Україно, живи для краси,

Для сили, для правди, для волі!..

Шуми, Україно, як рідні ліси,

Як вітер в широкому полі.

До суду тебе не скують ланцюги,

І руки не скрутять ворожі:

*Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.
Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити, і вмерти з тобою,
І прапори рідні в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою!*

Олександр Олесь

Завдання 10. Зробіть повний фонетичний аналіз слів.

Возз'єднується, відродження, видзвонює.

Завдання 11. Запишіть текст фонетичною та фонематичною транскрипціями. Поясніть особливості запису тексту різними транскрипціями.

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха і для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... (С. Васильченко).

ТЕМА: ЗВУКОВІ І ФОНЕМНІ ЗМІНИ У ПОТОЦІ МОВЛЕННЯ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Комбінаторні та позиційні зміни звуків.
2. Акомодація і асиміляція голосних звуків. Акомодація голосних і приголосних.
3. Асиміляція приголосних, її різновиди. Типи регресивної асиміляції

за характером артикуляційних змін приголосних: за голосом (дзвінкістю / глухістю); за місцем і способом творення; за м'якістю / твердістю.

4. Дисиміляція приголосних, її різновиди.

5. Проблема подовження і подвоєння приголосних звуків у лінгвістичній літературі.

6. Спрощення в групах приголосних.

Основні терміни і поняття

Фонетичні зміни, що виникають унаслідок модифікацій, поділяють на комбінаторні і позиційні.

До **комбінаторних** належать зміни, зумовлені взаємодією звуків у мовному потоці.

Коартикуляція – явище, при якому відбувається своєрідне накладання артикуляції кінцевої і початкової фаз сусідніх звуків або й цілих звуків, які вимовляються у безпосередній послідовності в ряд.

Типи комбінаторних змін: акомодация, асиміляція, дисиміляція, дієреза, епентеза, метатеза.

Акомодация (від лат. *accomodatio* – пристосування) – зміна, що відбувається між звуками різних категорій, тобто між голосними й приголосними.

Види акомодацийі:

- **прогресивна** – попередній звук впливає на наступний: *ляк* – [л'•а к];

- **регресивна** – наступний звук впливає на попередній: *сум* – [с°у м].

Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – це зміна, що відбувається між звуками тієї самої категорії, тобто між голосними або між приголосними (За СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Види асиміляційі:

- **повна** – уподібнюються звуки за всіма параметрами творення (два

різних приголосних зливаються в один довгий звук): *безжалісно* > [бе^нж:а'-л'існ^о];

- **часткова (неповна) асиміляція** – виникає за умови уподібнення не за усіма параметрами творення звуків, тобто у результаті асиміляції звуки не схожі хоча б за однією ознакою: *просьба* > [пр^оо'з'ба].

- за дзвінкістю /глухістю: *нігті* – ні[x]ті, *молотьба* → [мол^оо•д'ба'];

- за місцем і способом творення: *приніси* [при^е·н'і'ш:и^е], *звжся* – [зв^а·з'с'а];

- за м'якістю: *могутні* → [мог^оу·т'н'і], *від нього* – [в'ід' н^о·ог^о].

Гармонійна асиміляція (дистантна асиміляція, вокальна асиміляція, гармонія голосних) – це особливий вид регресивної асиміляції голосних у суміжних складах, який полягає в тому, що попередній голосний більше або менше уподібнюється до наступного голосного: [се^нлу']; [к^ожу'х].

Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – один із видів комбінаторних змін звуків, що полягає в розподібненні приголосних у межах слова. Суть явища: за умов контактування двох однакових або близьких звуків один із них втрачає які-небудь спільні фонетичні ознаки.

Види дисиміляції:

- **за напрямком:**

- прогресивна: *близ-ш-ий* > *ближ-ший* > *ближчий*;

- регресивна: *вед-ти* > *вет-ти* > *вести*.

- **за віддаленістю звуків:**

- контактна (суміжна): **плетти* > *плести*;

- дистантна (несуміжна; дистактна): *рицар* > *лицар*, *рибарство* > *рибальство* (За СУЛМ, за ред. А. Грищенка).

Діреза (від гр. *diáresis* – поділ, розділяння) – викидання звука чи складу в слові для зручності вимови: *гляднути* > *глянути*, *утопнути* > *утонути*.

Епентеза (від гр. *epenthesis* – вставка) – поява у словах додаткового звука: *діал.* – *радійо*, *окіян*.

Метатеза (від гр. *metathesis* – перестановка) – взаємна перестановка

звуків або складів у межах слова: *бондар* < *боднар*; *ведмідь* < *медвідь*.

До позиційних змін належать редукція голосних, протеза.

Редукція (лат. *reductio* – скорочення) – це видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості і тривалості артикуляції: *клинок* – [кли^ен^о'к] = [кле^н'о'к]; *кленок* – [кли^ен^о'к] = [кле^н'о'к]. На вимові голосних, особливо ненаголошених, позначається тверде чи м'яке консонантне оточення.

Види редукції:

Кількісна – під якою розуміють зменшення тривалості й артикуляційної напруженості при збереженні характерного тембру. В усіх позиціях ненаголошені голосні коротші за наголошені.

Якісна полягає у тому, що ненаголошений, втративши напруженість, утворюється при нейтральному або близькому до нейтрального положенні мовних органів, унаслідок чого змінюються якісні характеристики голосних.

Протеза (дав.-гр. *πρόθεσις* – ставлення попереду) – приєднання до слів переднього неетимологічного опорного або перехідного звука для зручності вимови: *вугілля*, *гострий*, *вухо*.

Спрощення в групах приголосних – це випадання одного зі звуків у групі приголосних для полегшення їх вимови. Спрощення у багатьох випадках належить до історичного минулого мови, воно виникло внаслідок занепаду зредукованих звуків у слабкій позиції.

Спрощуються зімкнені [д], [т], [к] і сонорні [р], [л].

Спрощення зазнали такі групи приголосних:

[стн] → [сн]	честь – чесний, якість – якісний, вість – вісник;
[стл] → [сл]	щастя – щасливий, лєсть – улєсливий;
[здн] → [зн]	виїзд – виїзний;
[ждн] → [жн]	тиждень – тижня, тижневий;
[слн] → [сн]	масло – масний, ремєсло – ремісник;
[рдц] → [рц]	серце (від сьрдьце);
[лнц] → [нц]	сонце (від сьлньце);
[стц] → [сц]	місце (від мїстце)
[рнц] → [нц]	ченця (пор.: черниця)
[рнч] → [нч]	гончар (пор.: горн)
[скн] → [сн]	блиск – блиснути, писк – писнути, тиск – тиснути;

[зкн] → [зн]	бризки – бризнути, брязкіт – брязнути
[сткл] → [скл]	скло, скляний (від стекло).

Українській мові властиві подвоєння букв як наслідок їх збігу та подвоєння букв як наслідок подовження приголосних.

Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних – суто фонетичний процес, який характерний саме для української мови, він не фіксується пам'ятками староукраїнської мови. Подовження приголосних виникає внаслідок повної прогресивної асиміляції м'яких приголосних з наступним й після занепаду зредукованих: *знаније* → *знанје* → *знан'н'е* → [зна•н':•а], *солију* → *соллю* → *сіллю* [с'іл^о:•у].

Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних наявні у таких граматичних формах:

№	Правило	Приклад
1	усі відмінки деяких іменників жін. і чол. роду I відміни (крім Р.в. множини із закінченням -ей):	<i>стаття</i> (але: <i>статей</i>), <i>Ілля</i> , <i>рілля</i> , <i>суддя</i> . АЛЕ: <i>свиня</i> , <i>кутя</i> , <i>попадя</i>
2	усі відмінки (крім Р.в. множини) іменників сер. роду II відміни із закінченням -я:	<i>знаряддя</i> , <i>життя</i> , <i>життю</i> , <i>у житті</i> , <i>галуззя</i> , <i>збіжжя</i>
3	Ор. в. однини іменників жін. роду III відміни, якщо їх основа у Н.в. закінчується на один приголосний:	<i>тінь</i> – <i>тінню</i> , <i>молодь</i> – <i>молоддю</i> , <i>міць</i> – <i>міццю</i> , АЛЕ: <i>молодістю</i> , <i>повістю</i> , <i>радістю</i> , <i>кров'ю</i> , <i>матір'ю</i> .
4	деякі прислівники	<i>зрання</i> , <i>просоння</i> , <i>навмання</i> , <i>попідтинню</i>
5	форми теперішнього часу дієслова <i>лити</i> ; <i>лю</i> , <i>лєш</i> , <i>лємо</i> і його похідні:	<i>виллю</i>
6	усі форми прикметника <i>ляний</i>	
<p>Подовження не відбувається у випадках відсутності позиції приголосний+й між голосними: <i>щастя</i>, <i>радістю</i>, <i>знань</i>, <i>облич</i>. Не могли асимілюватися й, губні приголосні, р. Тому в сучасній мові звукосполучення „губний+й” та „р+й” збереглися: <i>здоров'я</i>, <i>подвір'я</i>, <i>кров'ю</i>.</p>		

Подвоєння букв як наслідок їх збігу:

- 1) однакових приголосних на межі морфем (префікса і кореня, кореня і суфікса, кореня і постфікса -ся): *віддати*, *сонна*, *пасся*;
- 2) різних приголосних на межі морфем або на межі двох слів, що стоять

поруч і становлять одне фонетичне слово: *б'ється* – [б'є'ц':а], *коротший* – [к'ор'ч:ий], *з житом* – [ж:и'т'ом].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Які зміни звуків є комбінаторними, а які – позиційними. Наведіть приклади.

2. Що таке акомодация? Наведіть приклади.

3. Що таке асиміляція? Назвіть різновиди асиміляції.

4. Що таке повна й неповна асиміляція? Наведіть приклади.

5. Поясніть суть прогресивної і регресивної асиміляції. Наведіть приклади.

6. У чому полягає асиміляція за участь голосу? За місцем і способом творення? За твердістю і м'якістю?

7. У чому полягає явище дисиміляції звуків? Назвіть її різновиди. Наведіть приклади.

8. Розкрийте проблему подовження і подвоєння приголосних звуків у лінгвістичній літературі.

9. Чим викликане спрощення у групах приголосних? Наведіть приклади.

Практичні завдання:

Завдання 1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть явища комбінаторних змін. Охарактеризуйте асиміляцію у поданих словах.

Боротьба, просьба, зцідити, з попелу, розказати, з черги, вогкий, вокзал, снішся, зважся, сусідні, стінка, кутній.

Завдання 2. Наведіть по два-три приклади з асиміляцією різних видів у таких умовах: 1) на межі морфем; на межі прийменника, частки зі словом. Приклади запишіть фонетичною транскрипцією.

Завдання 3. Затранскрибуйте слова. Згрупуйте їх у три колонки відповідно до видів асиміляції: 1) за дзвінкістю і глухістю приголосних; 2) за місцем і способом їх творення; 3) за м'якістю і твердістю вимови приголосних звуків.

Безформний, безчестя, без шуму, б'єшся, велетні, весняний, відсіля, Вітчизна, внучці, вогкий, вужчати, датчанин, дні, дощі, зважся, з поля, з частиною, крутяться, людський, на палці, невістчин, ніжці, принісиши, просьба, розквіт, розписатися, розсада, унадься.

Завдання 4. З поданого переліку виберіть фонетичні слова, у яких відбувається асиміляція приголосних за глухістю. Вимовте їх і запишіть фонетичною транскрипцією. Окремо поясніть вимову слів, у яких асиміляції за глухістю немає.

Вогкий, підкладка, підтримати, безпека, розчистити, з тобою, допомогти, легковажний, книжка, відтяти, зцілювати, розсердитися, черезсідельник, підказка, розсідлати, безсоромно, без тебе, обпектися, кігті, розчесати, з шумом, без чого, безцеремонний, розшукувати, відколи, від чого, спитати, схопити, розкрійник, безсистемний, розпорошеність, під хатою, подружці, розщедритися, відпускати, вогкість, подружка.

Завдання 5. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких спостерігається явище дисиміляції. Поясніть це явище.

Завдання 6. З поданого переліку виберіть слова, у яких відбулася дисиміляція приголосних звуків. Схарактеризуйте її види за напрямом, ступенем сусідства розподібнених звуків і характером змін.

Зразок: лицар – рицар [р... + р...] – [л... + р...]: регресивна несуміжна (дистантна дисиміляція) за способом творення, відображена на письмі.

Упасти, нести, ближче, місячний, отже, срібло, соняшник, сердечний, пасти, молочний, точно, сердешний, колідор, просьба, ніхто, вужчий,

твердіший, потішний, пишний, брести, нігті, якраз, тхір, бджола, рушниця, трактор, флюгер, провести, заплести, вищий, доктор, натхнення, розпрягати, вічний.

Завдання 7. Прочитайте слова, назвіть групи приголосних звуків, у яких відбулося спрощення, зіставте їх вимову і позначення на письмі.

Щасливий, тижневий, обласний, проїзний, корисний, корисливий, перехресний, злісний, учасник, кожний, жалісний, жалісливий, звістці, бандуристці.

Завдання 8. Подані слова запишіть у дві колонки: 1) слова, у яких спрощення в групах приголосних відбулося у вимові і на письмі; 2) слова, у яких спрощення в групах приголосних відбувається тільки у вимові. Підберіть спільнокореневі слова з відсутніми приголосними і назвіть групи, у яких відбулося спрощення.

Зразок: 1. Захисник – захист [стн] – [сн]; 2. Артистці – артистка [с'т'ц'] – [с'ц'].

Агентство, жалісно, ненависний, роз'їзний, поїздці, тріснути, притиснути, проїзний, шістдесят, чесність, звістці, серце, хустці, писнути, щасливий, дилетантський, шістсот, студентці, якісний, кількісний, ремісник, шістнадцять, слатися, шелеснути, обласний, гігантський, беззахисний, піаністці, студентський, міський, улесливий, гончар, налисник, форпостний.

Завдання 9. Перепишіть, вставляючи на місці крапок, де це потрібно, пропущену літеру.

Заздріс..ний, боліс..ний, страс..ний, тиж..невий, шелес..не, капос..ний, вільгіс..ний, правозахис..ник, буревіс..ник, прихвос..ні, водохрес..ний, ус..ний, доблес..ний, улес..ливий, почес..ний, сер..це, кіс..лявий, діяльніс..ний, швидкіс..ний, облас..ний, кількіс..ний, форпос..ний, захис..ний, компос..ний, глуз..ливий, оповіс..ник, блис..нути, вартіс..ний, шіс..надцять.

Завдання 10. Утворіть нові слова, додаючи до поданих слів відповідні префікси – *без-, від-, об-, воз-, під-*. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову і написання цих слів.

Бити, дати, з'єднати, земельний, дарувати, бігти, невірний, ділити, звучний.

Завдання 11. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини, запишіть. З'ясуйте правопис утворених форм.

Рідкість, радість, барвистість, далечінь, пригорі, жовч, міць, міцність, заполоч, відстань, заметіль, зав'язь, паморозь, даль, височінь, подорож, вдячність, нехворощ, розкіш, молодість, ртуть, нить, зелень, синь, верф, боязкість, ненависть, блакить, розповідь, тінь, гостинність, скрижаль, ніжність, молодість, кров, мати, мораль.

Завдання 12. Зробіть повний фонетичний аналіз слів.

Розжовує, милується, ялівець.

ТЕМА: ЧЕРГУВАННЯ ФОНЕМ І ЇХ ВАРІАНТІВ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Чергування як явище. Редукція. Поняття про позиційні та історичні чергування. Фонетичні та історичні чергування.

2. Найдавніші чергування голосних. Чергування голосних пізнішого періоду:

– чергування [O], [E] з [I]: історична довідка про виникнення цього чергування;

– чергування [O], [E] з нульовою фонемою;

- чергування [О] з [Е] після шиплячих та j: історична довідка;
 - чергування [И] з [О] у фонемосполученнях [РИ], [ЛИ], [РО], [ЛО].
3. Характеристика фонетичних чергувань приголосних:
- чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю;
 - чергування приголосних за місцем і способом творення;
 - чергування приголосних за твердістю – м'якістю;
 - чергування приголосних з фонемним нулем;
 - позиційні чергування голосних [У], [І] з приголосними [В], [Й].
4. Історичні чергування приголосних. Чергування [Г], [К], [Х] – [Ж], [Ч], [Ш] – [З], [Ц], [С] як наслідок першої, другої та третьої перехідних палаталізацій. Чергування [Д] – [ДЖ], [Т] – [Ч], [З] – [Ж], [С] – [Ш], [ЗД] – [ЖДЖ] тощо в дієслівних формах. Чергування губних у сполученнях *губний + Л* та *губний + j*. Зміна приголосних при творенні слів за допомогою суфіксів *-ськ(ий), -ств(о), -ин(а)*.

Основні терміни і поняття

Чергування фонем – це незалежні від фонетичних умов зміни у фонемному складі морфем, що полягають у заміні однієї фонемі іншою, а також сполукою фонем або фонемним нулем і служать як один із морфологічних засобів мови в галузі формотворення і словотворення (*СУЛМ, за ред. М. Плющ*).

Живі (або фонетичні) чергування – зміни фонем, зумовлені певними фонетичними умовами, що діють у сучасній мові: *[сади'ти] – [сад'ім']*; *[сади'ти] – [с'іда'ти]*.

Позиційні чергування – чергування звуків, які відбуваються залежно від їхньої фонетичної позиції у слові й зумовлені живими фонетичними нормами сучасної мови: *[го'луб] – [го'лу'бка]*; *[не'се'ний] – [не'сти']*.

Милозвучність (евфонія) – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні.

Історичні чергування – зміни фонем, що не залежать від спеціальних фонетичних умов сучасної мови, а викликані фонетичними закономірностями, що діяли в минулому, в більш ранні епохи розвитку української мови: *нести – носити, брати – беру, кілок – кілка, стола – стіл, муха – мусі, лице – личко* та ін. (О. Пискач, Е. Гоца).

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Що таке чергування? У чому полягає відмінність позиційних чергувань від історичних?
2. Які причини зумовлюють чергування /o/, /e/ з /i/?
3. Назвіть випадки, коли чергування /o/ та /e/ з /i/ не відбувається.
4. За якою ознакою розрізняють випадні і вставні /o/ та /e/? Наведіть приклади.
5. Коли після шиплячих та /й/ фонема /o/ чергується з /e/? У яких випадках порушується це чергування? Наведіть приклади до кожного випадку.
6. Поясніть чергування /o/ та /e/ з /и/ у групах фонем /ри/, /ли/.
7. До якого різновиду чергувань належать чергування алофонів приголосних фонем? Поясніть чому.
8. Які чергування є наслідком I і II палаталізації приголосних? Наведіть приклади.
9. Які чергування приголосних виникли під впливом колишнього /й/? Наведіть приклади.
10. Доберіть приклади чергувань твердих передньоязикових фонем із м'якими відповідниками.
11. Взаємозаміни яких фонем належать до чергувань однієї фонемі зі сполученням двох? Наведіть приклади.

Практичні завдання:

Завдання 1. Перепишіть уривок. Підкресліть слова, в яких наявні позиційні чергування голосних звуків. З'ясуйте причини цих звукових змін.

На XVI–XVII століття випав розквіт українського епосу – дум, балад, історичних пісень, якими український народ відгукувався на нові умови свого історичного розвитку. До творчості спонукали не лише історичні події. Українці відгукувалися піснею і на буденні клопоти, родинні радощі й негаразди. Тож розвивалися жанри родинно-побутової, ліричної, жартівливої пісні. З-поміж усно-поетичних творів, зокрема історичних пісень і балад, думи вирізняються значно більшим обсягом, своєрідними віршовою та музичною формами (З підручника).

Завдання 2. Прочитайте подані слова й запишіть їх фонетичною транскрипцією. Знайдіть випадки фонетичних іта історичних чергувань.

Беру – брати – вибирати; віз – віжки; вухо – вушний – у вусі; друг – друже – друзі – подружка; книга – книзі – книжечка; косити – косьба – косиш – кошу; опіка – забезпечити – безпечний – безпеці; плакати – плач; просити – просьба – просять – прошу; садити – сідати – садівник – саджу – садять; стерегти – стеріг – сторож; ходити – хід – ходьба – ходжу.

Завдання 3. До поданих слів доберіть споріднені, які б ілюстрували найдавніші чергування голосних. Відзначте у словах фонетичні чергування.

Допомогти, клонити, скочити, лізти, котити, сідати, застерігати, терти, гребти, різати, везти, ноша, меливо, добиратися, вхопити.

Завдання 4. Назвіть і запишіть слова, які позначають: а) часові поняття, б) птахів і при зміні яких відбувається чергування фонем /O/, /E/ з нулем фонемі.

Завдання 5. Користуючись словником, доберіть по п'ять слів, де можливі найдавніші чергування голосних звуків. Запишіть ці слова і складіть з ними кілька речень.

Завдання 6. До поданих слів доберіть такі споріднені, щоб у них відбувалися найдавніші чергування голосних фонем. Назвіть, які фонemi чергуються.

Брати, везти, вигребти, відносити, втікати, гонити, дереться, допомогти, замітати, заплітати, зачепити, зламати, лізти, кузня, ломити, мести, носити, пекти, перескочити, підганяти, прибирати, прилетіти, рити, сідати, стелити, точити.

Завдання 7. Змініть подані слова так, щоб у них відбувалося чергування /О/, /Е/ з нулем фонemi. Визначте, в якій морфемі воно наявне.

Боєць, будинок, велетень, випадок, внучок, дідок, жайворонок, жоден, кашель, квітень, кінець, кожен, козел, митець, окрасць, осел, певен, півень, подарунок, свекор, синок, славен, стрілець, тиждень, хустка.

Завдання 8. Запишіть подані слова у дві колонки: 1) у яких /О/, /Е/ чергуються з нульовим звуком, що відображає закон переходу давніх коротких Ђ, Ь у нові О, Е у сильній позиції, і занепад їх – у слабкій; 2) у яких О, Е є вставними (епентетичними).

Вихристий – вихор, вишня – вишень, відро – відер, вінок – вінка, вітру – вітер, день – дня, коноплі – конопель, крапля – крапель, пень – пня, петля – петель, повний – повен, свекор – свекруха, синок – синка, сосна – сосен, сто – сотня, човен – човна, швець – шевця.

Завдання 9. З'ясуйте закономірності переходу /Е/ в /О/ після Ж, Ч, Ш (Щ), ДЖ, та відхилення в поданих словах.

Бджола, вечеря, ворожості, гайочок, женити, жердина, жовтий, жона, жорна, звечора, кийочок, кочерга, красчок, прошений, прощено, смушевий, смушок, узвичаєний, через, четвертий, чоло, чотири, шелест, шепочемо, шести, шолом, шостий, щезнути, яєчко.

Завдання 10. Перепишіть текст. Знайдіть і поясніть усі випадки чергування голосних і приголосних. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

*Ім'я цього легендарного гайдамацького ватажка вписане в історію України золотими літерами. Життя його було трагічним, як життя багатьох, хто обрав шлях **боротьби** за волю українського народу.*

*Походив Залізник з **козацького** роду. На Запорозжся він, напевно, потрапив після смерті батька, тринадцятилітнім підлітком. Спочатку був **джурую**, а згодом, набувши досвіду, став пушкарем.*

*Вірогідні відомості про Залізняка маємо з того часу, коли він очолив **Коліївщину**. Під Уманню до війська полковника **приєднався** сотник графа Потоцького Іван Гонта.*

*В уснопоетичній творчості **українці** створили не лише власну версію біографії славнозвісного ватажка, а й висловили якнайглибшу пошану й захопленість його мужністю, цілеспрямованістю, вірністю (За Ф. Крейдою).*

Завдання 11. Від поданих слів утворіть й запишіть нові іменники, прикметники, дієслова, в основі яких відбулося б чергування [Г], [К], [Х] – [Ж], [Ч], [Ш] – [З], [Ц], [С].

Вага, сніг, слуга, піджак, смак, запах, успіх, комаха, потіха, поспіх, яблуко, таблетка, помилка, дужка, артистка, епоха, подих, молоко, круг.

Завдання 12. Утворіть від поданих слів прикметники, використовуючи суфікси –ськ-, -зьк-, -цьк-. Які зміни відбулися у фонетичному складі слова?

Буг, Кагарлик, Перемишль, Ніжин, Золотоноша, солдат, Норвегія, Добромиль, таджик, черкес, завод, Париж, француз, викладач, Прилуки, Оболонь, Бахмач, журналіст, козак, Одеса, Сиваш, Овруч, Кавказ.

Завдання 13. До поданих слів доберіть якнайбільше споріднених. З'ясуйте правила чергування приголосних фонем. Зробіть повний фонетичний

аналіз виділених слів.

Вага, вік, вухо, Гадяч, гребти, друг, друк, жінка, запах, здригатися, їздити, колише, косити, Кривий Ріг, крик, латиш, летіти, місто, місяченько, міх, мова, пекти, Полтава, рука, садити, сухий, ходжу, чех, шука, юнак.

Завдання 14. Випишіть слова, у яких відбуваються чергування звуків, і через риску коротко запишіть їх.

Зразок: непорушно – рух: ш–х.

Якщо березень весну, наче наречену, лише приводить у гості, то квітень її зустрічає як повноправну господиню: луки, узліски, видолинки зодягаються у зелень, з'являються перші весняні квіточки. Обіч осель прокльовуються тендітними списками півники. Ці справжні рицарі найпершими сповіщають, що весна оселилася біля хати. Незважаючи на ще частенькі морози, вони мужньо переносять випробування своєї доля. Від того й казали: «З'явилися біля оселі півники – весна присіла на призьбі».

З приходом квітня збільшується турбот у хлібороба. Там, де земля підсохла, вже починали висівати ранні ярові.

Долаючи далекі відстані, приносять на своїх крилах теплу весну лелеки – одна з найшанованіших у нашого народу птиця (За В. Скуратівським).

Завдання 15. Прочитайте текст, перепишіть його. Підкресліть слова, в яких наявні та можливі чергування приголосних фонем. Поясніть усі випадки чергувань.

Вона з блиску козацької шаблі і весла невольницького човна, що чалить у бурях на тихі води, – вся з шляхетного лицарства, що йому ніщо найстрашніші муки й тортури. Вона як напнуті паруси волі, зіткані з останнього поклику воїнів і борців повстань, революції, битв за волю, честь і незалежність – вся змочена удовиною сльозою, повита дівочою тугою на ясирних та окупантських торгах і просолена зойками голодного конання. Вона з полум'я очей, відчайдушної усмішки, рішучого вихору з-під каблука – вся

спрямована в стрімкий лет, щоб наша доля нас не цуралась (Б. Харчук).

Завдання 16. Прочитайте речення, переписіть. Випишіть слова, у яких відбуваються чергування звуків, і через риску коротко запишіть їх. Виконайте фонетичний аналіз виділених слів.

З появою Запорозької Січі нерозривно пов'язане формування козацтва як окремої суспільної верстви, стану зі своїм устроєм, звичаями, побутом (З підручника).

ТЕМА: ФОНЕТИЧНЕ ЧЛЕНУВАННЯ МОВНОГО ПОТОКУ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Сегментні і суперсегментні одиниці. Фраза, такт, фонетичне слово, склад, звук як сегменти мовного потоку.
2. Склад з артикуляційного і акустичного погляду. Основні закономірності українського складоподілу. Склади відкриті і закриті, прикриті, напівприкриті, неприкриті. Звуки складові і нескладові.
3. Наголос та інтонація як суперсегментні одиниці. Словесний наголос. Процес нормування та особливості наголосу сучасної української літературної мови. Склади наголошені і ненаголошені. Побічний наголос. Енклітики і проклітики.
4. Інтонація. Основні фонетичні компоненти інтонації. Мелодика як компонент інтонації. Комунікативна функція мелодики. Основні типи мелодики: завершеності, незавершеності, питальна мелодика. Пауза як артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці.

Основні терміни і поняття

Мовний потік – суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що

утворює взаємопов'язану послідовність звуків, слів, словосполучень, висловлень (фрази, речення) (О. Пискач, Е. Гоца).

Сегментні (лінійні) одиниці – фонетичні одиниці, які в мовленнєвому потоці розташовані в лінійній послідовності. В українській мові до сегментних одиниць належить фраза, синтагма, такт, склад, звук (О. Пискач, Е. Гоца).

Суперсегментні (надсегментні, просодичні) одиниці – засоби, що в потоці мовлення не становлять окремої ланки, а накладаються на вже наявні сегменти. В українській мові до суперсегментних засобів належить інтонація, наголос, пауза, просодія. Сегментні та суперсегментні одиниці тісно пов'язані між собою і в живому мовленні окремо не існують (О. Пискач, Е. Гоца).

Фраза – це найбільша частина потоку мовлення, яка є закінченим смисловим та інтонаційним висловлюванням, відділеним від інших таких самих частин паузами (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Такт – частина фрази, яка виділена ритмоінтонаційними засобами і не має смислової завершеності (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Фонетичне слово – об'єднані одним наголосом повнозначне і неповнозначне слова (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Клітики – це слова, які втрачають наголос у тексті й приєднуються до повнозначних, утворюючи разом з ними акцентну єдність (це переважно короткі слова (найчастіше службові), зокрема прийменники, сполучники, частки, допоміжні дієслова, займенники) (О. Пискач, Е. Гоца).

Проклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього, утворюючи з ним акцентну єдність (*на доро'зі, до ньо'го, був весе'лий, два дні'*) (О. Пискач, Е. Гоца).

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність (*на́ ніч, він же, нагорóджений був, колекті́в наш*) (О. Пискач, Е. Гоца).

Склад – це частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Складотвірний звук – голосний звук як обов'язковий елемент складу.

Види складів:

- **прикриті** – починаються шумними приголосними: *ді-ти*;
- **напівприкриті** – починаються сонорними приголосними: *ра-ма*;
- **неприкриті** – починаються голосними звуками: *о-лі-я*;
- **відкриті** – кінчаються голосним звуком: *Су-ми*;
- **закриті** – кінчаються приголосним звуком: *Львів*.

Основні правила складоподілу в українській мові:

1. Один інтервокальний приголосний завжди, незалежно від місця наголосу, належить до наступного складу: *ви-да-ва-ти*.

2. Два суміжних інтервокальних шумних приголосних (обидва дзвінки або обидва глухі) належать звичайно до наступного складу: *хло-пчик, ко-бза*.

3. Якщо перший шумний приголосний дзвінкий, а другий – глухий, то межа складоподілу проходить між ними: *ріж-ки*.

4. Межа складоподілу проходить між двома інтервокальними приголосними, якщо перший із них сонорний, а наступний – шумний дзвінкий чи глухий: *гір -чи-ця, бон-дар*.

5. Межа складоподілу проходить між двома сонорними приголосними: *галь-мо, зем-ля*.

6. Два суміжних інтервокальних приголосних належать до наступного складу, якщо перший із них шумний дзвінкий чи глухий, а другий – сонорний: *му-дрій, мі-тла*.

7. Інтервокальний подовжений приголосний фонетично не розпадається на два звуки, тому межа складоподілу проходить не між його елементами, а між ним та попереднім голосним: *зі-лля, роз-до-рі-жся*.

8. У словах із трьома інтервокальними приголосними перший сонорний завжди належить до попереднього складу: *вер-хній, свер-дло*.

Звук – найменша, неподільна звукова одиниця потоку мовлення утворена за одну артикуляцію (*Н. Шкуратяна, С. Шевчук*).

Наголос – це виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами. Для української мови таким засобом є посилення

голосу (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Словесний наголос виокремлює склад у слові, причому він завжди падає на голосний звук, який внаслідок цього вимовляється з більшою силою, ніж ненаголошений, чітко й відзначається більшою тривалістю (Н. Шкуратяна, С. Шевчук).

Логічний наголос – особливе виділення голосом слова в реченні з метою підкреслити важливість його в смисловій структурі речення (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Емфатичний наголос (гр. emphasis – роз’яснення, вказівка, виразність) – це виділення важливої з смислового погляду частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) у зв’язку з вираженням експресії мовлення, емоційного стану мовця. Емфатичний наголос найчастіше виражається подовженням наголошеного голосного, а іноді й приголосного, а також своєрідною мелодикою (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Наголос акцентної групи – найслабший за своєю силою наголос. В акцентну групу звичайно об’єднуються повнозначні слова і сполучники, прийменники, допоміжні дієслова і окремі різновиди займенників. Акцентну групу можна розглядати також як фонетичне слово (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Інтонація (лат. intono – голосно вимовляю) – сукупність кількох фонетичних компонентів: фразового наголосу, пауз, ритміки, мелодики, тембру і темпу (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Синтагма – лінійна послідовність слів, найтісніше пов’язаних за змістом і об’єднаних у фонетичну єдність засобами мелодики (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Синтагматичний наголос – виділення слова в синтагмі за допомогою артикуляційно-акустичних засобів (О. Пискач, Е. Гоца).

Пауза (лат. pausa – гр. pausis – зупинка, припинення) – більш або менш тривала артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці (СУЛМ, за ред. А. Грищенко).

Види пауз:

1. За функцією: а) *синтаксична* (або логічна) (завершує процес мовлення або певний мовленнєвий відтинок – синтагму); б) *хезитаційна* (служить для обдумування, добирання належного слова); в) *емфатична* (служить для увиразнення, виділення наступного тексту); г) *емотивна* (перерва у мовленні з психологічних причин).

2. За ступенем вірогідності: а) *обов'язкова* (на синтаксичному шві, наприклад, перед підрядним додатковим реченням); б) *вірогідна* (поява паузи значною мірою зумовлена семантико-інтонаційною структурою висловлення); в) *варіативна* (пауза з найменшим ступенем вірогідності – стилістична, емфатична паузи).

3. За тривалістю: а) *короткі*; б) *середні*; в) *довгі* (О. Пискач, Е. Гоца).

Мелодика (гр. *melodikos* – мелодійний, пісенний) – зміни частоти основного тону за певні часові відрізки (СУЛМ, за ред. А. Грищенка).

Функції мелодики: а) *комунікативна* (розрізняє розповідні, питальні, спонукальні речення, виділяє звертання, вставні слова і т. ін.); б) *емоційна* (відбиває ставлення мовця до висловленої думки) (О. Пискач, Е. Гоца).

Види мелодика: а) *завершена*; б) *незавершена* (О. Пискач, Е. Гоца); в) *питальна*.

Просодія – 1) система фонетичних засобів, що реалізується в мові на всіх рівнях мовленнєвих сегментів та розрізняє смисли; 2) загальна назва фонетичних супрасегментних характеристик; 3) супрасегментні засоби організації мовлення.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. На які смислові одиниці членується мовленнєвий потік?
2. З якими смисловими одиницями пов'язане виділення таких сегментних одиниць, як склад, фонетичне слово, синтагма (мовленнєвий такт), фраза?
3. Назвіть найменшу одиницю фонетичного членування мовленнєвого

поток.

4. Сформулюйте визначення складу як фонетичної одиниці.
5. Назвіть теорії складу. Як визначається склад за різними теоріями?

Які аргументи висувуються на користь кожної з теорій?

6. Схарактеризуйте артикуляційні та акустичні властивості складу.
7. Які склади називаються неприкритими/прикритими, відкритими/закритими? Наведіть приклади.
8. Визначте основні принципи складоподілу в українській мові.
9. Сформулюйте правила складоподілу в українській мові.
10. Схарактеризуйте наголос та інтонація як суперсегментні одиниці.
11. Що таке клітки? Які слова в українській мові виступають як клітки й енклітики? Наведіть приклади.
12. Назвіть різновиди фразового наголосу.
13. Який наголос називається синтагматичним?
14. Який наголос називається логічним? Наведіть приклади.
15. Якими фонетичними засобами виражаються фразовий і синтагматичний наголоси?
16. Обґрунтуйте поняття емпатичного наголосу. Якими фонетичними засобами виражається емпатичний наголос? Наведіть приклади.
17. Обґрунтуйте визначення інтонації. Які компоненти визначають інтонацію? Назвіть типи і функції інтонації.
18. Що таке мелодика? Які функції мелодики?
19. Що таке пауза? Які є типи пауз? Які синтаксичні і стилістичні функції можуть виконувати паузи?

Практичні завдання:

Завдання 1. Виберіть з орфоепічного словника 10 прикладів слів з варіативним наголошенням. Складіть з ними речення і з'ясуйте, в яких випадках акцентні варіанти виконують художньо-зображальну функцію.

Завдання 2. Доберіть 10 слів іншомовного походження, у яких збігаються три і більше приголосних. Поділіть ці слова на склади і зробіть відповідні пояснення.

Завдання 3. Прочитайте текст. Запишіть його повною фонетичною транскрипцією. Виділіть фразу, такт, фонетичне слово.

Дорогоказом для чумаків у їхніх степових мандрах слугував Молочний Шлях. Цю зоряну дорогу чумаки називали Чумацьким Шляхом. За однією з численних легенд, чумаки, ідучи з Криму, позначали дорогу сіллю, яка сипалася з дір у мажарах, а Господь переніс її на небеса. За іншою легендою, біла смуга на небі є дорогою для людських душ: праведні летять по ній у рай, а грішні – до пекла (З посібника).

Завдання 4. Встановіть (усно), яку роль (семантичну чи граматичну) відіграє наголос у поданих парах слів:

- 1) *весла – весла, весни – весни, масла – масла, сита – сита;*
- 2) *батьків – батьків, дідів – дідів, дядьків – дядьків;*
- 3) *вибігав – вибігав, визнаю – визнаю, викликав – викликав, закидати – закидати, заміряю – заміряю, присипав – присипав;*
- 4) *варений – варений, гаряче – гаряче, дорога – дорога, заводь – заводь, поверх – поверх, тепло – тепло, хороше – хороше.*

Завдання 5. У поданих словах правильно поставте наголос.

Автори, агент, бесіда, босий, верба, випадок, вісімдесят, вітчим, восьмий, дошка, дочка, дрова, жаркий, живопис, засуха, каталог, квартал, колесо, кропива, кухонний, листопад, літопис, напровесні, новий, обіцянка, одноразовий, олень, осока, перепустка, подруга, приятель, ремінь, рукопис, русло, сільськогосподарський, сімдесят, сороковий, старий, столяр, тополя, український, цемент, циган, черпати, чотирнадцять.

Завдання 6. Обґрунтуйте складову межу в середині групи приголосних:

1) *про-мо-ва, до-ро-га, жи-то, спро-бу-ва-ти;*

2) *жи-ття, зі-ля, во-ро-ття, ту-шию, пі-дда-шия, смі-є-шся;*

3) *мі-сто, ща-стя, кі-птя-ва, і-зди-ти;*

4) *че-сний, се-стра, за-здрю, ве-сна, ві-зьми;*

5) *віль-ний, нор-ма, мін-ли-вий, кім-на-та;*

6) *по-їзд-ка, ляг-ти, вез-ти, каз-ка, гряд-ка, вар-та, дзвін-кий, пал-ко;*

7) *прав-да, трав-не-вий, пов-ний, ков-та-ти, прий-ма-ти.*

Завдання 7. Поділіть подані слова на склади. Обґрунтуйте складову межу в середині групи приголосних. Подайте повну характеристику усіх складів у словах.

Баластний, загладжувати, кип'ятити, костюмний, котлетний, кофтина, кушнірський, ладанний, морквяний, навсправжки, населення, палаючий, повкорочувати, прикметний, сестра, скісний, склянний, сонце, туристський, фризський, чотирнадцять, шарпанина, шістнадцять,

Завдання 8. Виразно прочитайте текст, виділяючи логічно наголошені слова. Поясніть мелодику.

Хто такий Герасим Кондратьєв? Його походження залишається нез'ясованим. Перші згадки про нього – очолення ним громади переселенців з міста Ставищ Білоцерківського полку, які поклали початок місту Суми. У більшості документів сумський полковник зветься «Кондратьєвим», інколи «Кондратьєвич». Це свідчить, що прізвище є патронімним, тобто таким, що походить від імені його батька – Кіндрата. В одному документі його навіть називають «Шустиков» – по назві одного з перших сіл, яким він заволодів.

Вплив сумського полковника стрімко зростає, і в 1660/70-ті роки до полку були приписані Суми, Боромля, Олешня, Лебедин, Кам'яне, Недригайлів і навіть Охтирка. Остання стане окремим полком, але до сумського додадуться Білопілля, Миропілля, Краснопілля, Межиріч. Тобто територія

тодішнього Сумського полку та теперішнього нового Сумського району цілком співмірні.

Кондратьєв претендував на гетьманську булаву і певний час підписував себе «гетьманом». Він створив багатий і потужний рід, без якого складно уявити історію Слобожанщини (З інтернету).

Завдання 9. Прочитайте текст. Запишіть його повною фонетичною транскрипцією. Підкресліть фонетичні слова, визначте енклітики і проклітики.

Історія зберегла й донесла наступним поколінням винятковий факт про дитячі ясла. Виявляється, вперше сезонні дитячі ясла з'явилися в Україні на території Сумщини. Ще на початку 10-х років XIX ст. лікар Конотопського повіту В. Шеболдаєв звернув увагу громадськості на необхідність їх створення. І сам же, опираючись на свій авторитет, створив дитячі ясла, опікувався ними, приділяв цій справі увесь свій вільний час.

За давнім звичаєм, що побутував на Слобожанщині, коли дитині виповнювався рік, влаштовувалися так звані «пострижини». Дитинча садовили на стільчик і підкладали під нього ті речі, якими він мав володіти, коли виросте. Садовили на молоток, щипці, ножиці, сокиру – нехай буде хорошим майстром. А щоб був грамотним і освіченим, підкладали книжку, папірці, олівчики, адже освіченість цінувалася в громаді (З інтернету).

Завдання 10. Прочитайте текст. Запишіть його повною фонетичною транскрипцією. Зробіть фонетичний аналіз виділених слів.

***Безжальний** час не владний над мовою людською. Час жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мови, та вона **молодіє** в своїх глибинах, червоногаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто **воскресає** то в священних гімнах, то в книгах поетів, то в записах на камені, на листку папірусу, на піску, на глині, у вдячній **пам'яті** поколінь (П. Загребельний).*

РОЗДІЛ 2. ОРФОЕПІЯ

ТЕМА: ОРФОЕПІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ. ОСНОВНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВИМОВИ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Усталення орфоепічних норм української мови. Суспільне значення орфоепічних норм. Причини відхилень від орфоепічних норм. Порухення правил української літературної вимови. Типи орфоепічних помилок. Фонологічні та фонетичні вимовні помилки.
2. Основні норми сучасної української літературної вимови. Особливості вимови голосних у наголошеній та ненаголошеній позиціях.
3. Вимова приголосних та сполучень приголосних звуків. Норми вимови дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних. Основні правила, якими регулюється вимова звукосполучень в українській мові.
4. Правила вимови слів іншомовного походження. Вимова голосних звуків [e], [i] в іншомовних власних назвах. Вимова голосних звуків [i], [e], дифтонгів [i^a], [i^y], [i^o], [i^e], [o^i], [e^i], [y^i] в іншомовних загальних назвах. Вимова приголосних у словах іншомовного походження.

Основні терміни і поняття

Орфоепія (гр. *orthoepia* – *orthos* – правильний і *epos* – мовлення) – 1) сукупність правил вимови, що становлять систему норм літературної мови, необхідних для збереження її єдності; 2) розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної вимови (*Н. Тоцька*).

Фонологічні помилки зумовлюються незнанням звукового складу сучасної української літературної мови і проявляються у заміні якоїсь фонемі цілком іншою фонемою.

Фонетичні помилки – це суто вимовні недогляди, що виявляються у вимові різних варіантів фонем.

Основні правила української вимови:

№	Правило	Приклад
1	Відсутність «акання»	[молоко'], [вода']
2	Ненаголошений [о] перед наголошеним [у] вимовляється як [оʸ]	[коʸжу'х], [зоʸзу'л'а]
3	Ненаголошені [е ^н] та [и ^є] у вимові зближуються і вимовляються як [е ^н] або [и ^є]	[зе ^н ле'ний], [жи ^є ве'], [се ^н ло'], [сте ^н пови'й]
4	Дзвінки приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко. Глухо вимовляється лише приголосний [г] перед [к] та [т]	[кни'жка], [дуб], [с'ім] [во'хко], [к'і'хт'і], [ле'хко],
5	Звуки [дʲж], [дʲз] вимовляють злито	[дʲже ^н ре ^н ло'], [садʲжу'], [кукуру'дʲза]
6	У небагатьох словах в українській мові вживають проривний звук [г]	[га'нок], [дʲзи'га], [гн'іт], [гу'дʲзи ^є к], [грунт]
7	Приголосний [ц'] у кінці слова вимовляється м'яко; тверда вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигуках.	[с'т'іле'ц'], [молоде́ц']; [пала́ц], [шприц], [бац], [клац]
8	Приголосний [р] вимовляють твердо в кінці складу і слова. На початку складу [р] буває м'яким.	[л'ікар], [пов'ірте], [з'в'ір] [говор'у], [бур'ак], [р'аст]
9	Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних у кінці складів і перед приголосними та у кінці слова він вимовляється як [v̥]. Перед [і] вимовляється як [v'].	[зробі́ў], [даўно́] [v'іўто́рок], [v'ікно́]

Основні правила вимови звукосполучень

№	Правило	Приклад
1	-ться вимовляється як [ц':а]	листується – [ли ^є сту'йец':а]; гніваються – [гн'і'вайуц':а]
2	-шся вимовляється як [с':а]	звітуєшся – [зв'іту'йес':а]; вітаєшся – [v'іта'йес':а]
3	-жся вимовляється як [з'с'а]	зважаєшся – [зваз'с'а]; не вріджся – [не ^н вр'і'з'с'а]
4	-чся вимовляється як [ц':а]	не морочся – [не ^н мороц':а]
5	-жці вимовляється як [з'ц'і]	криворіжці – [кри ^є вор'і'з'ц'і]; запоріжці – [запор'і'з'ц'і]

Орфоепічні особливості іншомовних слів:

- 1) голосні [і], [и] слід завжди вимовляти відповідно до їх написання. Після приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [ч], [ж], [ш], [р] вимовляється [и], а не [і]: [ти^ера'ж], [ди^ере'ктор];
- 2) в іншомовних словах ненаголошений [о] ніколи не переходить в [у];
- 3) ненаголошені [е], [и] після приголосних вимовляються з наближенням до [и], [е]: [те^инде'нц'ійа].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Схарактеризуйте орфоепію як розділ мовознавства.
2. Яке суспільне значення має норма літературної вимови? Поясніть причини відхилень від орфоепічних норм.
3. Як вимовляються голосні в мовному потоці? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте на прикладах вимову приголосних у мовному потоці.
5. Як вимовляються сполучення приголосних у граматичних формах іменників та дієслів? Наведіть приклади.
6. Поясніть вимову слів іншомовного походження. Наведіть приклади.

Практичні завдання:

Завдання 1. Прочитайте текст за правилами української вимови. Заверніть увагу на наголошені та ненаголошені голосні. Поясніть, які голосні у ненаголошеній позиції якісно змінюються, а які свою якість не змінюють порівняно з наголошеною позицією.

Українська мова вабить мене не тільки як письменника, вона дивує й захоплює. Перш за все вражає її синонімічне багатство, різноманітність діалектних форм, її ясна та повноголоса тоничність, її дивовижна безмежність.

Українська мова для мене – це море, у якого немає дна й берегів і яке

настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена. Вона може звучати на найрізноманітніших регістрах: по-простацькому й найвишуканіше, нею легко передавати найтонші настроєві гами, надається вона й до найповажнішого інтелектуального мислення і творення.

У неї рухомий наголос, її важко загнати в канонічні форми граматичних догм. Вона жива, мінлива, плинна та не одновимірна. Усі погодяться: словниковий запас української мови просто незмірений. До речі, на основі її гарно творяться нові слова – неологізми, бо вона не бажає носити на собі мундир канонічності, отже, має найбільшу перспективу розвитку в часі.

Споконвіків вона дивує, вражає і зараз, гармонійно поєднуючи в собі пласти архаїчні та модерні. З нею просто і надійно, бо ця мова – душа моєї нації (За В. Шевчуком).

Завдання 2. Прочитайте текст, дотримуючись правил української вимови. Поясніть вимову ненаголошених **Е, И, О**.

У народній уяві голуб – свята, жертвенна, «божа пташка» (як ластівка, жайворонки, соловей), символ чистоти, очищення та весільно-ритуальних обрядів.

Уява про голуба як про святу пташку бере початок у християнській традиції: у вигляді голуба Святий Дух зійшов з небес під час хрещення Ісуса. Біблійний сюжет є джерелом легенди про голуба, який приніс Ною звістку про кінець потопу. З давніх колядок ми дізнаємось, як священні голуби допомагають Усевишньому творити світ.

Як символ добра та покірності, голуб є протиположним хижим, чорним птахам і нечистим тваринам (змії, кози). Зрозумілою є заборона вбивати голуба, чинити йому шкоду, вживати в їжу.

Голуб часто виступає як втілення душі. Вважалося, що образ голубів, особливо білих, приймають добрі душі, а вигляд чорних воронів та ворон – злі.

Любовно-шлюбна символіка голуба представлена у повір'ях, магії, весільних обрядах і піснях. Фігурками голуба прикрашали коровай. Голуб з голубкою, що воркочуть, – символ закоханих. Широко розповсюджені вони і як поетичні образи нареченого та нареченої у весільних піснях. Вважалося, що в оселі, де є голуби, буде щастя та вдача і не буде пожежі. Два голуби – символ любові, творчості (З інтернету).

Завдання 3. З'ясуйте різницю у вимові звуків, позначених літерою **В**. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Був, вага, вгадав, вдарити, верх, військо, вік, Вінниця, вночі, вовк, вогонь, Ворскла, впізнати, вухо, вчитель, голів, дівчина, заповіт, знав, Київ, Ковель, корів, кров, кував, лив, любив, Обухів, півень, повага, повівав, повітка, поводитир, робив, Святослав, слово, сова, Трускавець, умів, ховати, Чернігів, шовк.

Завдання 4. Перевірте за словником і поставте у словах потрібну літеру **Г** або **Ґ**. Перепишіть і прочитайте слова. Поясніть випадки, коли ці літери виконують смислорозрізнявальну функцію.

Доро..а, ..андж, ..аразд, ..о..ель-мо..ель, ..арбуз, ..едзь, ..ніт, ..удзик, порі.., ..авкати, ..адка, ..азда, ..ама, ..валт, ..різний, а..рус, ..римати, ..уля, но..а, ..анок, ..ордий, ..ирли..а, ..орщик, ..лей, ..речний, ..олова, протя..нути, дзи..а, ..олий, ..ер..елі, во..кий, рі.., з..аснути, ..ава, ..армата, ..рунт, ..уби, ..рати, ..ель..отати, ..ринджоли.

Завдання 5. Перепишіть слова і поставте на місці крапок літеру **Ф** чи звукосполучення **ХВ**. Прочитайте ці слова.

У..ала, ..ірма, ..акт, ..алити, ..ігура, ..іст, ..ілолог, ..іртка, ..онетика, ..астати, ци..ра, ка..е, ..алити, ..илинний, ..аворит, у..атитися, ..атка, ..илина, ..утляр, ..ала, ..у..айка, ..иля, у..атити, ..абрика, ..оц, ..ормат, ..оріти, ба..алитися, ..айний, ..акультет, ..амільярний, ..оростинка, ..оцовий.

Завдання 6. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть розмежування африкат [Д'Ж], [Д'З] та звукосполучення ДЖ, ДЗ.

Відродження, дзвінок, джаз, броджу, віджимати, дзига, пробуджуватися, надзелень, дзенькати, народження, кинджал, дріжджі, відзначити, джміль, підземелля, підживити, відзиватися, дзот, дзитарі, підзвітний, піджак, джентльмен, джерело, дзеркало, віджартуватися, дзвін, дзьоб, кукурудза, відживити, підживити, відзнака, надзвичайний, підземний, дзвінкоголосий, віджати, віддзеркалення.

Завдання 7. Користуючись орфоепічним словником, виберіть по 5 прикладів на кожне правило вимови голосних і приголосних звуків. Зробіть відповідні пояснення щодо орфоепічних особливостей підібраних прикладів.

Завдання 8. Прочитайте вголос текст, додержуючись правильної інтонації. Запишіть його фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову виділених слів.

*Кажуть, **українець** співає цілий рік і цілий вік. Справді, якщо уявити все багатство українського **фольклору**, то стає зрозуміло: пісня – це душа нашого народу. У скарбниці народної творчості є найрізноманітніші пісні, а саме: веснянки, колискові, чумацькі, **рекрутські**, стрілецькі, весільні тощо. Українська пісня – це хвала природі, і рідній землі, і життю.*

*З давніх-давен чарівні **мелодії супроводжували** різні обряди. Особливо яскравими серед обрядових пісень є колядки та **щедрівки**. Крім релігійної тематики, ці пісні **возвеличують** сили природи: сонце, місяць, дощ, вітер. Але найяскравіше в зимових піснях – це опис господаря, його родини та **якнайщиріші побажання** на наступний рік. «На щастя, на здоров'я, на новий рік, щоб вам родило ліпше, як торік!» – радісно вигукують колядники. І ми щиро віримо: так **обов'язково** буде! (За «Народним календарем»).*

Завдання 9. Запишіть слова іншомовного походження фонетичною

транскрипцією. Прочитайте їх, дотримуючись правил української орфоєпії.

Ад'ютант, анестезія, барельєф, батальйон, бюджет, вар'єте, гравюра, дефіле, ін'єкція, інтерв'ю, інтер'єр, каньйон, капюшон, карбюратор, кар'єра, компаньйон, комюніке, крюшон, кювет, об'єкт, парфум, прем'єра, проєкт, пюре, фюзеляж.

Завдання 10. Прочитайте слова за правилами української літературної вимови. Користуючись словником іншомовних слів, з'ясуйте норми слововживання запозичень та їх лексичне значення. Складіть із ними словосполучення.

Автобіографія – біографія, акціонерний – акціонерський, аргументація – аргументування, веліти – воліти, воєнний – військовий, впізнавати – пізнавати, експонат – експонент, зумовлювати – обумовлювати, особистий – особовий, продовжувати – продовжувати, сусідній – сусідський.

Завдання 11. Подані слова іншомовного походження запишіть фонетичною транскрипцією. На місці крапок поставте транскрипційні позначення звуків [і] або [и] відповідно до вимови.

Алж..рськ..й, ант..чн..й, аргент..нськ..й, Афр..ка, балдах..н, Балт..ка, башк..р, башл..к, б..ограф..чн..й, б..скв..т, Ваш..нґтон, Венец..я, в..мпел, г..г..єна, г..пербол..чн..й, Д..зель, д..зель, д..р..гент, д..сц..пл..на, Єг..пет, ж..рафа, ..мб..р, к..пар..с, л..нґв..ст..ка, лог..чн..й, оп..ум, п..ан..с..мо, пр..м..т..вно, пр..ор..тет, рад..ац..я, рец..д..в, реч..тат..в, с..лог..зм, с..мпат..чн..й, с..нд..кат, Ц..церон, Ч..каго.

Завдання 12. Прочитайте свій улюблений вірш чи уривок з прозового твору у відповідності до орфоєпічних норм української мови. Проаналізуйте випадки, у яких ви найчастіше припускаєтеся помилок у вимові.

Завдання 13. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією,

полічіть букви та звуки у них. З'ясуйте, у чому полягають розбіжності між графічним написанням слів та їх фонетичним відображенням.

Зразок: *Ярина* – [jарина]: 5 букв, 6 звуків (**я** на початку слова позначає 2 звуки).

Агентство, артистці, безшовний, боротьба, вітчим, возз'єднання, джемпер, довкілля, життя, з'являється, крайнощі, люб'язність, народження, невістчин, підживитися, хвилюються, щавель, щирість, юність, ялинонька.

Завдання 14. Прочитайте скоромовки, у відповідності до орфоепічних норм української мови. Проаналізуйте випадки, у яких ви найчастіше припускаєтеся помилок у вимові.

1. Галасливі тави й талки в гусенят взяли скакалки. Гусенята їм телочуть, що й вони скакати.

2. Кинув кріп Прокіп в окріп. У окропі, окрім кропу кипить короп для Прокопа.

3. Бук бундючивсь перед дубом, тряс над дубом бурим чубом. Дуб пригнув до чуба бука. Буде букові наука.

4. Кіндрат в брід брів – зустрів бобрів, зустрів бобрів – бобри у рів. Кіндрат добрів – змокрів до брів.

5. Пік біля кіп картоплю Прокіп. Прийшов Прокіп, наляв окріп. Іде Гаврило – ще не зварилось, прийшов Денис – наляв сім мис. Прийшов Тарас – з'їв все враз.

6. У журавля жінка жовтокрила журавлинку жувала, жалілась на жуків і жалю не знала.

7. У чорного чапалаха на черевці чорна черепашка, черепаха черепашкою чарку в чайному чайнику мила.

8. Шепоче шишка сосні, що скоро ще сонце засяє, сушняк сонячним світлом розсіє.

9. Біла білка біля болота бігла бистренько, бо боялася бурі, білі бобренята біля берега бавилися бубликами.

10. Вередували вереднички, що не зварили вареничків. Не вередуйте, вередниченьки, ось поваряться варениченьки (З інтернету).

Завдання 15. Перепишіть текст. Зробіть орфоепічний розбір виділених слів та словосполучень.

Традиційне українське житло – хату – недарма **порівнюють** із сонцем, навколо якого **обертається** весь світ національних традицій і звичаїв. Її конструкція – справжній солом'яно-глиняний шедевр, що досяг досконалості за багато століть.

Залежно від регіону й особливостей місцевого клімату матеріали для **зведення** стін могли використовуватися якнайрізноманітніші, а саме: дерен, земля, глина, змішані з різаною соломною, а також очерет, хмиз, колоди тощо.

Незважаючи на місцеві **розходження**, українські хати зазвичай мали однакове планування: склалися з трьох ізольованих одне від одного приміщень. Ліжко, мисник, стіл під іконами на покуті, лави вздовж стін – усі ці предмети побуту були **обов'язковими** для оселі. Ікони **прикрашали** засушеними духмяними квітами: чорнобривцями, волошками, гвоздиками, барвінком – і драпірували полотняними, власноруч вишитими господинею рушниками. Піч розмальовували традиційними символами – оберегами.

Неодмінним атрибутом української хати була дерев'яна, прикрашена орнаментами скриня. Часто на ній малювали козака Мамаю, який був, мабуть, найулюбленішим героєм українського фольклору. У скринях зберігали святкове вбрання та **повсякденний** одяг, вінки, рушники, прикраси, а в прискринку (маленькій шухлядці вгорі, уздовж бічної стінки) – різноманітне зілля, яке, як вважали, мало цілющу силу (За А. Клімовим).

Схема орфоепічного розбору слова

1. Подати слово (словоформу) або текст в орфографічному записі.
2. Записати слово (словоформу) або текст фонетичною транскрипцією.
3. Пояснити вимову голосних у слові (словах) тексту.

4. Пояснити вимову приголосних у слові (словах) тексту.
5. Виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови голосних, приголосних, їхніх сполук у словах тексту.

ТЕМА: ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Питання для теоретичного опрацювання:

1. Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови.
2. Особливості іменникового наголошування.
3. Основні принципи наголошування прикметників.
4. Основні принципи наголошування числівників.
5. Особливості дієслівного наголошування.
6. Подвійне наголошування слів.
7. Наголошування слів іншомовного походження.

Основні терміни і поняття

Акцентуаційні норми – загальноприйняті правила наголошування слів.

Акцентологія – розділ мовознавства, який вивчає наголос.

Особливості наголошування слів української мови:

- наголошування слів з рухомим наголосом (*віз, везла*);
- наголошування слів з усталеним наголосом, переважно іншомовних (*квартáл, кіломе́тр, аристокра́тія*);
- подвійне наголошування слів (*за́вжди, по́мілка*);
- наголошування складних слів (*привáтнорабовла́сницький, ра́боторгі́вля*);
- наголошування іншомовних слів, які можуть становити труднощі у вимові (*фенóмен, до́гмат, генéзис*);

– наголошування слів, форм слів, відповідники яких у російській мові або в діалектному мовленні мають відмінні наголоси (*кі́дати, нові́й, ві́падок, віднесі́ти*);

– наголошування слів з метою розрізнення їх значень (*ві́ходити – вихо'дити, забі́га'ти – забі'гати*).

Правила акцентуації:

– дієслова *вести́, нести́* і под. мають наголос на останньому складі, слово *бути* в інфінітиві та у формах майбутнього часу – на першому, а в минулому часі однини (жіночого та середнього роду) й множини – на останньому (*бу́де, б'у́дуть, була́, були́* тощо);

– іменники на *-ання* наголошуються, як їх твірні дієслова (*розв'язáння, планува́ння* тощо); у двоскладових іменниках наголошується останній склад (*зна́ння, зва́ння* тощо);

– абстрактні іменники на *-ин-а*, утворені від прикметників, мають наголос на останньому складі (*величи́на, новина́* тощо);

– географічні назви на *-щин-а, -чин-а* мають такий наголос, як і слова, від яких вони утворені (*Ки́ївщина, Доне́ччина*);

– відіменникові та віддієслівні іменники з префіксами *ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, роз-* мають наголос здебільшого на префіксах (*за́хід, ро́зстріл, за́тишок, пере́біг, при́повідка* тощо); винятки *розгро́м, зачі́н, наби́р*;

– переважна більшість іменників у множині має наголос на закінченні (*листки́, сторінки́* тощо);

– однаково наголошуються слова такого типу творення, як *аристокра́тія, демокра́тія; діало́г, катало́г* тощо; числівники *одина́дцять, чотирна́дцять, п'ятдеся́т, шістдеся́т* тощо; більшість слів однакового типу творення мають різний наголос, напр.: *вимика́ч, шука́ч і вини́щувач, випро́стувач; міліме́тр, кіломе́тр і баро́метр, термо́метр* тощо [https://studfile.net/preview/6441175/page:6/].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Що таке акцентуаційні норми сучасної української літературної мови?
2. Назвіть особливості наголошування іменників у сучасній українській літературній мові. Наведіть приклади.
3. Назвіть основні принципи наголошування прикметників. Наведіть приклади.
4. Назвіть особливості наголошування числівників. Наведіть приклади.
5. У чому полягають особливості дієслівного наголошування? Наведіть приклади.
6. Наведіть приклади подвійного наголошування слів у сучасній українській літературній мові.
7. Сформулюйте вимоги щодо наголошування слів іншомовного походження.

Практичні завдання:

Завдання 1. Прочитайте вголос наведені речення. Поясніть вимову виділених слів, подайте їх фонетичною транскрипцією.

1. *Переважає більшість мого книжкового **зібрання** – це **українські видання**, які я розмістив за **алфавітом**, а також склав **каталог**, тобто своєрідну **відомість** для **зручного** пошуку. І хай кількісно моя бібліотека поки що лиш **дещиця**, але тут на мене завжди чекає **аркушик** із кольоровою **закладкою**, який наснажить мій дух.*

2. *Українське волонтерство – **феномен** сучасного суспільства. Це небайдужі добровольці, що діють у різних галузях, але **разом** рятують людей від **зубожіння**, спричиненого війною; наділені **крицевою** витримкою, **наскрізним** альтруїзмом щодо співвітчизників і лютою **ненавистю** до загарбників. **Неоціненний** внесок волонтерів буде викарбуваний у **літописі** війни (З посіб. І. Литвинової, З. Тищенко).*

Завдання 2. Поставте наголос у словах, перевірте за орфоепічним

СЛОВНИКОМ.

Дочка, спина, дрова, сантиметр, феномен, спортсмен, цемент, камбала, кропива, кропив'янка, двірник, дворище, верба, фартух, олень, монолог, рукопис, статуя, документ, договір, квартал, каталог, листопад, циган, асиметрія, зручний, одноразовий, вірші, виразний, ласкавий, одинадцять, принести, чотирнадцятий, кілометр, разом, визвольний, відповісти.

Завдання 3. Прочитайте всі слова, звертаючи увагу на місце наголосу в них. Відзначте, у яких словах місце наголосу вказано неправильно. Для довідок користуйтеся орфоепічним словником.

Завда'ння, псевдо'нім, ти'гровий, соло'мина, чергови'й, те'чія, ру'сло, весня'ний, поду'шка, заіржа'віти, за'тишок, ка'мбала, разо'м, апо'строф, диспа'нсер, агрономі'я, фарту'х.

Завдання 4. Із орфоепічного словника випишіть 10 слів із подвійним наголосом. Складіть із ними речення.

Завдання 5. Прочитайте слова. Перевірте наголос поданих слів за орфоепічним словником. Запишіть ці слова у дві групи: а) слова, що допускають варіативність наголошування при однаковому значенні; б) слова, які при зміні наголосу змінюють своє значення.

Алфавіт, байдуже, батьківщина, ваги, весняний, вигода, висіти, відомість, гаряче, договір, доповідач, завжди, заклад, захват, зокрема, копчений, лапки, луна, мабуть, назавжди, ніколи, орган, підданий, поверх, поділ, помилка, похідний, прошу, слізьми, також, тепло, ясний.

Завдання 6. Встановіть значення наведених слів, різних за наголосом. Складіть з ними речення. Користуйтеся тлумачним словником.

А'тлас – атла'с, о'рган – орга'н, при'клад – прикла'д, покли'кати – поклика'ти, по'кришка – покри'шка, помили'тися – поми'литися.

Завдання 7. Прочитайте прикметники, поставте наголос. Укажіть, які з поданих прикметників вимагають орфоепічної пильності.

Вишневий, вогневий, грушевий, досвітній, древній, житній, золотий, копіткий, короткоший, кропив'яний, кульгавий, кулястий, легеневий, легкий, лелечий, лопуховий, лососевий, лукавий, ляльковий, м'який, новий, обідній, овочевий, пестливий, плащовий, плюшевий, срібний, сусідній, текстовий, теперішній, тигровий, товстий, фаховий, чайний, чайний, червневий, черствий, чіпкий, чуйний, щедрий, щучий, яблуневий.

Завдання 8. Прочитайте слова. Розподіліть їх у три колонки: 1) слова з наголосом на 1 складі; 2) слова з наголосом на 2 складі; 3) слова з наголосом на 3–4 складі.

Бадьорити, буриштиновий, ваги, вертихвіст, визвольний, дано, дробовий, закладка, засуха, зручний, зубожіння, косий, кропива, курятина, лате, металургія, ненависть, обруч, отаман, підлітковий, піцерія, проміжок, ринковий, роздрібний, середина, соломинка, текстовий, фаховий, фольга, царина, черговий, чорнозем, щодобовий.

Завдання 9. Поставте наголос у поданих числівниках. Запам'ятайте складні випадки наголошування числівників.

Двадцятий, тридцять, другий, чотирнадцять, сьомий, тисяча шістнадцять, одинадцять, шістсот вісімдесят чотири, шістсот одинадцять, п'ятдесят вісім, сто шістдесят вісім, двісті чотирнадцять, сімнадцять, три тисячі вісімсот шістдесят дев'ять.

Завдання 10. Утворіть дієслова доконаного виду. Проаналізуйте особливості їх правопису та наголошування (як змінюється наголос, коли недоконаний вид перетворюємо у доконаний).

Бачити, вантажити, везти, висаджувати, висіювати, виходити,

дивитися, додзвонюватися, жити, їздити, кидати, копати, любити, мести, молоти, обезболювати, обчислювати, плести, покращувати, прислухатися, промовляти, пришвидшувати, ткати, черствіти, чесати.

Завдання 11. Прокоментуйте наголошування слів іншомовного походження. Згрупуйте слова відповідно до особливостей їх наголошування.

Автограф, агрономія, аналог, аналогія, анатомія, анонім, антипатія, антонім, астрономія, барометр, бюлетень, бюрократія, гастрономія, дерматолог, диспансер, діалог, Дідро, документ, жалюзі, журі, індустрія, каталог, кашне, кілометр, кіно, кіоскер, кулінарія, кюрі, медикамент, метро, міліметр, монолог, об'єм, омонім, ортопедія, парі, партер, пенсне, поліграфія, попури, постамент, псевдонім, рагу, сантиметр, симетрія, стажер, терапія, тріумф, фізіолог, філантропія, філолог, флюорографія, фотографія, фундамент, цемент, хірургія, шосе, шофер.

Завдання 12. Напишіть есе про своє рідне село чи місто. Виразно прочитайте його. З'ясуйте, чи виникають труднощі при наголошуванні географічних власних назв.

Завдання 13. Від поданих назв населених пунктів утворіть назви історично-етнографічних територій та відносні прикметники. Запишіть, поставте наголос у словах. Проаналізуйте, які зміни відбуваються з кінцевим приголосним основи при додаванні відповідних суфіксів.

Зразок: Киї́в – Киї́вщина – киї́вський.

Білопілля, Вінниця, Донецьк, Житомир, Івано-Франківськ, Лебедин, Луганськ, Львів, Миколаїв, Одеса, Полтава, Путивль, Суми, Харків, Черкаси, Чернігів, Ямпіль.

Завдання 14. Прочитайте текст. Запишіть його повною фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості вимови та наголошування слів.

Григорій Сковорода не раз відвідував Суми, Лебедин, Охтирку, Боромлю і багато інших міст та сіл нашого краю. Тут він завжди зустрічав щирі прихильність до себе простих людей і мав добрих знайомих серед передових представників місцевої інтелігенції.

У Сумах існував навіть гурток його однодумців і послідовників.

Відсутність вищого навчального закладу на Слобожанщині, не повною мірою, але компенсувалася діяльністю культурно-просвітницького гуртка, який діяв на хуторі Попівка, засновником його був дрібнопомісний дворянин О. Паліцин. Григорій Савич неодноразово бував у Попівці в Олександра Паліцина, брав участь у диспутах. Усі члени «Попівської академії» віддавали йому данину шани (За П. Сапухіним).

Завдання 15. Прочитайте текст, дотримуючись акцентологічних норм. Поясніть складні випадки вимови й наголошування слів.

Цілісіньку зиму в пам'яті твого дитинства живе спогад про білі берези. Ти мрієш про провесінь, про ліс у березневу пору, тобі уявляються й сняться темні галяви, з яких зійшов сніг, а на них чистими сльозами забілили поодинокі проліски. Ввижаються тобі жовті пухнасті котики на вільсі, коричневі котики на березовому гіллі, пригадується, який смачний був березовий сік минулорічної провесни й позаминулорічної. Здається, нічого смачнішого в своєму житті пити не доводилось, і тривожно так пахла ранка в стовбурі, маленька ранка, з якої капав сік...

Берези віддалеки ясніють, світяться – вони такі вродливі, привітні поміж чорних дерев. І чим ближче ти підходиш, тим більші вони стають, немов набрякають світлом, і ти вже помічаєш, як гарно погойдується на вітрі їхнє гілля – воно немов плаває у воді туди-сюди, то заплутається, то розплутається, а то, напружившись, витягнеться на вітрі й тремтить-тремтить, немов хоче відірватись од стовбура, полетіти над лісом, полинати разом із хмарами (Є. Гуцало).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

РОЗДІЛ 1. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ

ТЕМА: *Фонетика як лінгвістична дисципліна*

1. Фонетика – це розділ мовознавства, що вивчає:

- А) звуковий аспект мови;
- Б) правила літературної вимови;
- В) співвідношення букв і фонем;
- Г) фонему як найменшу одиницю мови.

2. Загальна фонетика вивчає:

- А) звукові засоби окремої мови у певний період її розвитку або в сучасному стані з погляду закономірностей їх уживання, звукових чергувань, наголошування та інших особливостей;
- Б) історію звукових засобів цієї мови, їхню еволюцію, базуючись на свідченнях писемних пам'яток, на даних діалектів, використовуючи метод реконструкції тощо;
- В) загальні умови звукотворення, базуючись на можливостях апарату мовлення людини;
- Г) артикуляційні й акустичні властивості мовних звуків, складоподіл, наголос, інтонацію за допомогою спеціальних приладів.

3. Історична фонетика вивчає:

- А) звукові засоби окремої мови у певний період її розвитку або в сучасному стані з погляду закономірностей їх уживання, звукових чергувань, наголошування та інших особливостей;
- Б) історію звукових засобів цієї мови, їхню еволюцію, базуючись на свідченнях писемних пам'яток, на даних діалектів, використовуючи метод реконструкції тощо;

В) загальні умови звукотворення, базуючись на можливостях апарату мовлення людини;

Г) артикуляційні й акустичні властивості мовних звуків, складоподіл, наголос, інтонацію за допомогою спеціальних приладів.

4. Описова фонетика вивчає:

А) звукові засоби окремої мови у певний період її розвитку або в сучасному стані з погляду закономірностей їх уживання, звукових чергувань, наголошування та інших особливостей;

Б) історію звукових засобів цієї мови, їхню еволюцію, базуючись на свідченнях писемних пам'яток, на даних діалектів, використовуючи метод реконструкції тощо;

В) загальні умови звукотворення, базуючись на можливостях апарату мовлення людини;

Г) артикуляційні й акустичні властивості мовних звуків, складоподіл, наголос, інтонацію за допомогою спеціальних приладів.

5. Звук – це:

А) основний елемент інтонації, що виявляється з акустичного погляду в змінах частоти основного тону за певні часові відрізки;

Б) частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря

В) найменша, неподільна одиниця мовного потоку, що використовується для побудови складів і фонетичних одиниць вищого рівня, за допомогою яких висловлюються думки;

Г) виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами.

6. Артикуляція – це:

А) положення органів мовлення в момент вимовляння;

Б) індивідуальне забарвлення звука, що виникає внаслідок накладання на основний тон додаткових тонів, створюваних у надгортанних порожнинах

В) сукупність фонетичних компонентів мовленнєвого потоку;

Г) рухи і відповідні позиції органів мовлення, пов'язані з вимовою того або іншого звука.

7. Підготовка органів мовлення до вимови звука, початковий рух органів мовлення – це:

А) кульмінація;

Б) екскурсія;

В) артикуляція;

Г) рекурсія.

8. Положення органів мовлення в момент вимовляння – це:

А) кульмінація;

Б) екскурсія;

В) артикуляція;

Г) рекурсія.

9. Повернення органів мовлення у вихідне положення – це:

А) кульмінація;

Б) екскурсія;

В) артикуляція;

Г) рекурсія.

10. Позначте рядок, у якому правильно названо активні органи мовлення:

А) язик, губи, нижня щелепа, верхня щелепа, м'яке піднебіння, задня стінка зів, язичок

- Б) зуби, альвеоли, тверде піднебіння, задня стінка зіва, верхня щелепа, порожнина носа;
- В) язик, губи, нижня щелепа, м'яке піднебіння, язичок;
- Г) зуби, альвеоли, нижня щелепа, тверде піднебіння, язик, задня стінка зіва, верхня щелепа, порожнина носа.

11. Позначте рядок, у якому правильно названо пасивні органи мовлення:

- А) язик, губи, нижня щелепа, верхня щелепа, м'яке піднебіння, задня стінка зіва, язичок
- Б) зуби, альвеоли, тверде піднебіння, задня стінка зіва, верхня щелепа й порожнина носа;
- В) язик, губи, нижня щелепа, м'яке піднебіння, язичок;
- Г) зуби, альвеоли, нижня щелепа, тверде піднебіння, язик, задня стінка зіва, верхня щелепа, порожнина носа.

12. Сукупність артикуляційних навичок, потрібних для правильного вимовляння звуків тієї чи іншої мови – це:

- А) артикуляційна база мовлення;
- Б) тембр;
- В) артикуляція;
- Г) резонатор.

13. Вивчення звуків з погляду їх фізичних властивостей та фізичних відмінностей є завданням:

- А) артикуляційного аспекту;
- Б) акустичного аспекту;
- В) функціонального аспекту;
- Г) лінгвістичного аспекту.

14. Вивчення звукової сторони мови з погляду її функцій у процесі комунікації є завданням:

- А) акустичного аспекту;
- Б) фізіологічного аспекту;
- В) лінгвістичного аспекту;
- Г) артикуляційного аспекту.

15. Позначте рядок, у якому правильно названо основні аспекти вивчення звуків мови:

- А) лінгвістичний, фізіологічний, функціональний;
- Б) фізіологічний, фізичний, анатомо-артикуляційний;
- В) артикуляційний, функціональний, лінгвістичний;
- Г) фізичний, фізіологічний, лінгвістичний.

ТЕМА: Загальна характеристика та класифікація звуків мови

1. Визначте голосний звук за такими ознаками: передній ряд, високо-середнє підняття, нелабіалізований:

- А) [a];
- Б) [e];
- В) [и];
- Г) [y].

2. Визначте голосний звук за такими ознаками: задній ряд, високе відняття, лабіалізований:

- А) [a];
- Б) [e];
- В) [и];
- Г) [y].

3. Назвіть голосний, який має таку артикуляцію: *голосові зв'язки напружені й вібрують; язикове тіло просунене вперед і підняте вгору трохи вище від середнього положення, але нижче від високого; кінчик язика опущений униз до нижніх зубів; губи злегка розтягнені на боки:*

- А) [e];
- Б) [o];
- В) [i];
- Г) [и].

4. Назвіть голосний, який має таку артикуляцію: *голосові зв'язки напружені й вібрують; язик відтягнутий назад; задня спинка язика високо піднята до м'якого піднебіння; кінчик язика відсунутий від передніх нижніх зубів; губи сильно заокруглені й витягнуті вперед:*

- А) [y];
- Б) [o];
- В) [i];
- Г) [и].

5. Визначте групи, на які поділяються голосні залежно від положення спинки язика у вертикальному напрямі щодо піднебіння:

- А) напружені / ненапружені;
- Б) переднього і заднього ряду;
- В) високого / середнього / низького підняття;
- Г) нелабіалізовані / лабіалізовані.

6. Визначте приголосний звук за такими ознаками: *сонорний, щільний, плавний, боковий, передньоязиковий, м'який:*

- А) [м'];
- Б) [н'];
- В) [л'];

Г) [т'].

7. Визначте приголосний звук за такими ознаками: *шумний, глухий, зімкнений, проривний, задньоязиковий, твердий*:

А) [г];

Б) [ж];

В) [к];

Г) [х].

8. Назвіть приголосний, який має таку артикуляцію: *струмінь повітря проходить через гортань, викликаючи дрижання голосових зв'язок, наслідком якого є шум з переважанням голосу, проходить вільно через ротову порожнину і виходить між губами*:

А) [в];

Б) [р];

В) [м];

Г) [н].

9. Назвіть приголосний, який має таку артикуляцію: *передня спинка язика змикається з альвеолами; струмінь повітря торкається голосових зв'язок, утворюючи шум, який переважає над голосом; у момент підходу його до перепони утворюється щілина, і звук оформлюється як складний, утворений з двох елементів артикуляції – зімкнення і щілинного проходження*:

А) [д'з];

Б) [д'ж];

В) [ц];

Г) [ч].

10. Назвіть групи, на які поділяють приголосні за участю голосу і шуму:

А) губно-губні та губно-зубні;

- Б) щілинні, зімкнені, дрижачі
- В) сонорні й шумні;
- Г) язикові, губні, глоткові.

11. Позначте рядок, у якому в усіх словах треба вимовляти звук [г]:

- А) джи[г, г]іт, [г, г]урт, затя[г, г]нути;
- Б) [г, г]усак, [г, г]едзь, на[г, г]ода;
- В) [г, г]ел[г, г]отіти, [г, г]рати, [г, г]рунт;
- Г) [г, г]адати, [г, г]удзик, [г, г]анок.

12. Позначте рядок, у якому в усіх словах **дж** і **дз** позначають один звук:

- А) дзвонар, джунглі, підземний, відзоріти;
- Б) джинси, народження, джем, дзьоб;
- В) дзеркало, відзвучали, джигіт, джемпер;
- Г) підземельний, дзвонар, джерело, підживлення.

13. Позначте рядок, у якому в усіх словах кількість букв і звуків однакова:

- А) вищість, відсіювання, зраджений, боець;
- Б) розжувати, воїнський, євробачення, італієць;
- В) вимріяний, подвоєння, мелодія, виявлення;
- Г) озброєння, гущавінь, осяяння, лоджія.

14. Позначте рядок, у якому в усіх словах приголосні звуки тільки глухі:

- А) папуга, частка, цяточка, пакуночок;
- Б) сахатися, фікус, частка, капуста;
- В) тактика, цукати, точиться, товариш;
- Г) якщо, ситечко, тапочки, часопис.

15. Позначте рядок, у якому в усіх словах приголосні звуки тільки передньоязикові:

- А) людина, сирота, жарт, солдат;
- Б) нігті, боєць, фікус, цукати;
- В) дзеркало, сидіти, осінь, береза;
- Г) ялина, професор, секція, знання.

Тема: Фонологія

1. Фонологія – це розділ мовознавства, що вивчає:

- А) співвідношення букв і фонем;
- Б) фонему як найменшу одиницю мови;
- В) правила літературної вимови;
- Г) звуковий аспект мови.

2. Назвіть засновника фонології:

- А) І. Бодуен де Куртене;
- Б) Н. Тоцька;
- В) О. Курило;
- Г) О. Потебня.

3. Назвіть, що таке фонема:

- А) це найменша частина слова, тобто склад слова;
- Б) коливання пружного середовища, що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху;
- В) мінімальна одиниця мови, яка слугує для творення, упізнавання й розрізнення значущих одиниць (морфем і слів);
- Г) найменша значеннєва частина слів.

4. Назвіть рядок, у якому всі найголовніші ознаки самостійності фонем названо правильно:

- А) незалежність від фонетичного оточення у потоці мовлення; здатність протиставлятися іншим фонемам; дальша неподільність на значущі одиниці;
- Б) дальша неподільність на значущі одиниці; здатність протиставлятися іншим фонемам; незалежність від фонетичного оточення у потоці мовлення; незалежність від позиції у слові;
- В) незалежність від фонетичного оточення у потоці мовлення; здатність пов'язуватися за змістом і граматично зі словами; незалежність від позиції у слові;
- Г) незалежність від фонетичного оточення у потоці мовлення; дальша неподільність на значущі одиниці; здатність пов'язуватися за змістом і граматично зі словами; здатність протиставлятися іншим фонемам; незалежність від позиції у слові.

5. Назвіть кількість фонем в українській літературній мові.

- А) 33 одиниці: 5 голосних, 28 приголосних;
- Б) 38 одиниць: 6 голосних, 32 приголосних;
- В) 41 одиниця: 6 голосних, 35 приголосних;
- Г) 32 одиниці: 10 голосних, 22 приголосні.

6. Назвіть функцію, яку виконують фонemi у парах слів *роки – соки, мило – шило*:

- А) делімітативну;
- Б) конститутивну;
- В) дистинктивну;
- Г) кульмінативну.

7. Що таке головний вияв фонemi?

- А) це той відтінок у звучанні звука, якого він набуває в слабкій позиції;
- Б) конкретна реалізація фонemi у мовленні;

В) позиція перед голосною переднього ряду та в абсолютному кінці слова;

Г) це звук, у якому та чи інша фонема реалізується в позиції, що не залежить від фонетичних умов.

8. Що таке варіант фонему?

А) це той відтінок у звучанні звука, якого він набуває в слабкій позиції;

Б) конкретна реалізація фонему у мовленні;

В) позиція перед голосною переднього ряду та в абсолютному кінці слова;

Г) це звук, у якому та чи інша фонема реалізується в позиції, що не залежить від фонетичних умов.

9. Визначте, у якому рядку всі голосні фонему належать до одного ряду:

А) Страшні слова, коли вони мовчать (Л. Костенко);

Б) А вечір пролітає, наче крижень (Л. Костенко);

В) Струнка тополя тонша й тонша (Б.-І. Антонич);

Г) Стояла я і слухала весну (Л. Українка).

10. Визначте, у якому вияві реалізується дзвінкий приголосний у кінці слів *наказ, скарб, лебідь*:

А) головному;

Б) комбінаторному;

В) позиційному;

Г) факультативному.

11. Визначте, яким виявом фонему /в/ є звук [ʋ] у словах [ʋкри'ти^е], [ʋпра'ва], [к^оʋзанка], [жи'ʋчи^ек].

А) головним виявом;

Б) комбінаторним;

- В) позиційним;
- Г) факультативним.

12. Зазначте, як називають звуковий вияв фонем /б/ у словах [б'їлка], [б'ур'о'], [барб'у'с]:

- А) головний;
- Б) комбінаторний;
- В) позиційний;
- Г) факультативний.

13. З'ясуйте, у якому слові фонема /д/ реалізується в комбінаторному варіанті:

- А) диригент;
- Б) молодиця;
- В) лад;
- Г) дубок.

14. Визначте, у якому звуковому вияві реалізується фонема /е/ в ненаголошеній позиції у словах *веселити, береза, небеса*:

- А) головному;
- Б) комбінаторному;
- В) позиційному;
- Г) факультативному.

15. Визначте рядок, у якому правильно відображено фонетичний запис слів:

- А) легко – [л е' г к о], пісня – [п і' с н' •а];
- Б) чекання – [ч е^н к а' н': •а], приходжу – [п р и^е х о' д ж •у];
- В) кружка – [к р у' ш к а], хочеться – [х о' ч е^н• ц': •а];
- Г) мелодія – [м е^н л° о• д' і j •а], вибачаєшся – [в и^е б а ч а•' j •е^н• с:' •а].

ТЕМА: Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення

1. Акомодація – це:

- А) розподібнення приголосних унаслідок заміни одного звука іншим;
- Б) регулярна зміна звуків, зумовлена їхнім оточенням;
- В) пристосування артикуляції суміжних приголосного і голосного;
- Г) часткове або повне уподібнення приголосних звуків.

2. Дисиміляція – це:

- А) розподібнення приголосних унаслідок заміни одного звука іншим;
- Б) пристосування артикуляції суміжних приголосного і голосного;
- В) часткове або повне уподібнення приголосних звуків;
- Г) регулярна зміна звуків, зумовлена їхнім оточенням.

3. Асиміляція – це:

- А) пристосування артикуляції суміжних приголосного і голосного;
- Б) регулярна зміна звуків, зумовлена їхнім оточенням;
- В) часткове або повне уподібнення приголосних звуків;
- Г) розподібнення приголосних унаслідок заміни одного звука іншим.

4. Чергування – це:

- А) розподібнення приголосних унаслідок заміни одного звука іншим;
- Б) регулярна зміна звуків, зумовлена їхнім оточенням;
- В) пристосування артикуляції суміжних приголосного і голосного;
- Г) часткове або повне уподібнення приголосних звуків.

5. Визначте рядок слів, у яких голосні набувають *i*-подібної артикуляції:

- А) писанка, мальований, веселоці, синь;
- Б) зелені, тягар, молодість, яхта;
- В) місто, кудлатий, куля, активний;
- Г) військо, вишиванка, любов'ю, мовлення.

6. Визначте рядок, у словах якого наявні випадки акомодатції приголосних до голосних:

- А) боротьба, античний, підводний;
- Б) вищати, зелений, бронхіт;
- В) дівча, весна, директор;
- Г) археологія, водогін, стаття.

7. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається уподібнення приголосних;

- А) створити, зшити, бабка, розбити;
- Б) просьба, безшлюбний, вокзал, смієшся;
- В) вітчим, швидкий, порадься, розчистити;
- Г) вогкий, народитися, розмерзся, безславно.

8. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається регресивна асиміляція за м'якістю:

- А) злість, днювати, повість, навесні;
- Б) свято, твій, дрімати, хитрі;
- В) процвітаньня, палкі, твій, двірник;
- Г) жінці, твір, землі, злісний.

9. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається регресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю:

- А) вогко, трав'яний, дуб, безголосий
- Б) грип, легковик, пісня, перемогти;
- В) сержка, вишенька, сміється, безжурний;
- Г) нігті, вокзал, боротьба, футбол.

10. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається регресивна асиміляція за місцем і способом творення:

- А) без паніки, стоптати, пісня, розчісувати;

- Б) з жерсті, нігті, розплачя, голубка;
- В) без жартів, виріши, розжувати, гнешся;
- Г) з джерела, розсудити, молодший, анекдот.

11. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається дисиміляція:

- А) нижчий, серце, рушник, убозтво;
- Б) лимар, коритце, вужчий, пізно;
- В) невістці, повість, масний, срібло;
- Г) мірошник, хто, кращий, красти.

12. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається спрощення в групах приголосних у вимові і на письмі:

- А) пес..ливий, форпос..ний, безчес..ний, шіс..надцять;
- Б) сер..цевий, буревіс..ник, кіс..лявий, швидкіс..ний;
- В) радіс..ний, перехрес..ний, заздріс..ний, тиж..невий;
- Г) хвас..ливий, пристрас..ний, артис..ці, проїз..ний.

13. Визначте рядок, у всіх словах якого відбувається спрощення в групах приголосних у вимові і на письмі:

- А) радіс..ний, щас..ливий, безжаліс..ний, кіс..лявий;
- Б) щотиж..невик, блис..нути, проїз..ний, провіс..ник;
- В) влас..ний, балас..ний, корис..ний, зап'яс..ний;
- Г) контрас..ний, ненавис..ний, форпос..ний, швидкіс..ний.

14. Визначте рядок, у всіх словах якого в орудному відмінку наявне подовження приголосних:

- А) молодь, піч, сіль, паморозь;
- Б) любов, мідь, нехворощ, гуаш;
- В) розкіш, матір, старість, далеч;
- Г) суміш, верф, емаль, світлотінь.

15. Визначте рядок, у всіх словах якого треба писати подвоєні літери:

- А) священ..ик, суд..ею, старан..о, нездолán..ий;
- Б) довгождан..ий, велич..ю, радіст..ю, завдан..я;
- В) зван..я, зроблен..ий, забут..я, жовч..ю;
- Г) студен..ий, зіл..я, ріл..ею, молодіст..ю.

ТЕМА: Чергування фонем і їх варіантів

1. Визначте рядок, у всіх парах слів якого відбувається фонетичне чергування звуків:

- А) причепити – чіпляти, книга – у книзі, гора – гірський;
- Б) гречка – гречаний, жити – живучий, чесний – честь;
- В) просити – запрошення, мести – вимітати, берег – прибережний;
- Г) рука – ручний, щастя – щасливий, вітер – вітру.

2. Визначте рядок, у всіх парах слів якого відбувається історичне чергування звуків:

- А) снопа – сніп, козак – козаче, піч – пекар;
- Б) берег – прибережний, вікно – вікон, робити – робітник;
- В) беру – брати, причепити – чіпляти, гора – гірський;
- Г) нога – ніжка, любити – люблю, мести – мітла.

3. Визначте рядок з дієсловами, при зміні яких у коренях відбувається чергування /е/ з /о/:

- А) летіти, застебнути, дзвеніти, беру;
- Б) допомогти, жену, застебнути, мести;
- В) везти, нести, мелеш, брести;
- Г) текти, висихати, наректи, скочити.

4. Визначте рядок з дієсловами, при зміні яких у коренях відбувається чергування /o/ з /a/:

- А) молоти, допомогти, носити;
- Б) схопити, возити, лопнути;
- В) ходити, бродити, кроїти;
- Г) ломити, гонити, скочити;

5. Визначте рядок, у якому в усіх словах при їх зміні чергування /o/ та /e/ з /i/ НЕ відбувається:

- А) мороз, верхній, палець, мислитель;
- Б) водовоз, доба, день, село;
- В) шелест, овес, вершок, ставок;
- Г) столовий, морква, батькова, відер.

6. Визначте рядок зі словами, у яких при словозміні відбувається чергування /o/ та /e/ з нулем звука:

- А) день, сосна, голова, берег;
- Б) сон, хлопець, лікоть, пісня;
- В) вінок, острів, сніжок, лід;
- Г) пілот, ставок, учитель, дорога.

7. Визначте рядок зі словами, у яких можливе чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/:

- А) шостий, женити, пшениця, вечеря;
- Б) щока, честь, ліжечко, кручений;
- В) чоловік, жебоніти, стаєнь, черговий;
- Г) чернетка, човгати, причепити, звечора.

8. Визначте рядок, у якому в усіх словах при словозміні наявні наслідки І палаталізації:

- А) сухий, горох, товариш, птах;
- Б) крик, слухач, сніг, ріка;
- В) книга, друг, наука, рік;
- Г) філолог, муха, стріха, тхір.

9. Визначте рядок, у якому в усіх словах при словозміні наявні наслідки II палаталізації:

- А) книга, кінець, сторож, тиша;
- Б) універмаг, берег, стріха, кожух;
- В) хлопець, бік, душа, чоловік;
- Г) дорога, студентка, аптека, козак.

10. Визначте рядок зі словами, при словозміні яких наявне чергування однієї фонем з двома однотипними:

- А) тінь, акварель, мораль, галузь;
- Б) ніч, кров, молодість, розкіш;
- В) нехворощ, міць, сіль, радість;
- Г) міль, жовч, любов, мідь.

11. Визначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом *-ськ-*:

- А) інгуш, адвокат, Калуш, гагауз;
- Б) узбек, Париж, Бахмач, латиш;
- В) студент, матрос, Карпати, чех;
- Г) казах, черкес, Прага, дисидент.

12. Визначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом *-зьк-*:

- А) козак, волох, Одеса, Париж;
- Б) Буг, товариш, боягуз, завод;

- В) Збараж, варяг, француз, Рига;
- Г) Залісся, архіпелаг, герцог, пірат.

13. Визначте рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом *-цьк-*:

- А) Волноваха, молодець, тюрки, солдат;
- Б) грек, Гадяч, вояк, викладач;
- В) Канів, ткач, стрілець, слов'яни;
- Г) Сиваш, чумак, матрос, Глухів.

14. З'ясуйте причину чергування у словах *у стрісі, на березі, на боці, у вусі*:

- А) І палаталізація;
- Б) ІІ палаталізація;
- В) вплив *ј*;
- Г) асиміляція, І палаталізація.

15. З'ясуйте причину чергування у словах *круча, пишу, плачу, січу*:

- А) І палаталізація;
- Б) ІІ палаталізація;
- В) вплив *ј*;
- Г) асиміляція, І палаталізація.

ТЕМА: Фонетичне членування мовного потоку

1. Визначте рядок, у якому правильно названо сегментні (лінійні) одиниці:

- А) наголос, синтагма, такт, інтонація;
- Б) фраза, синтагма, такт, склад, звук;
- В) інтонація, наголос, пауза, просодія;
- Г) склад, наголос, звук, просодія.

2. Визначте рядок, у якому правильно названо суперсегментні (просодичні) одиниці:

- А) наголос, синтагма, такт, інтонація;
- Б) фраза, синтагма, такт, склад, звук;
- В) інтонація, наголос, пауза, просодія;
- Г) склад, наголос, звук, просодія.

3. Наголос – це:

- А) частина фрази, яка виділена ритмоінтонаційними засобами і не має смислової завершеності;
- Б) виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами;
- В) зміни частоти основного тону за певні часові відрізки;
- Г) частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

4. Склад – це:

- А) частина фрази, яка виділена ритмоінтонаційними засобами і не має смислової завершеності;
- Б) виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами;
- В) зміни частоти основного тону за певні часові відрізки;
- Г) частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

5. Інтонація – це:

- А) сукупність фонетичних компонентів (суперсегментних компонентів) мовленнєвого потоку;

- Б)** виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами;
- В)** зміни частоти основного тону за певні часові відрізки;
- Г)** частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

6. Мелодика – це:

- А)** сукупність фонетичних компонентів (суперсегментних компонентів) мовленнєвого потоку;
- Б)** виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами;
- В)** зміни частоти основного тону за певні часові відрізки;
- Г)** частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

7. Проклітика – це:

- А)** частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря;
- Б)** слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність;
- В)** слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього, утворюючи з ним акцентну єдність;
- Г)** найменша, неподільна звукова одиниця потоку мовлення утворена за одну артикуляцію.

8. Енклітика – це:

- А)** частина потоку мовлення (такту), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря;
- Б)** слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність;

- В)** слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього, утворюючи з ним акцентну єдність;
- Г)** найменша, неподільна звукова одиниця потоку мовлення утворена за одну артикуляцію.

9. Позначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:

- А)** ву'зький, кварта'л, піду'ть, до'чка;
- Б)** украї'нський, озна'ка, мілі'метр, решето';
- В)** чорно'зем, літо'пис, ки'дати, кі'шка;
- Г)** спи'на, роблю', зна'йдеться, довести'.

10. Позначте рядок, у якому всі наведені приклади містять проклітики:

- А)** написав би, не схотіла, на галявині, після уроків;
- Б)** під вечір, у повітрі, сходив би, на полі;
- В)** заграв би, без мене, знайшов же, у лісі;
- Г)** уві сні, перед нами, наді мною, під дубом.

11. Позначте рядок, у словах якого всі склади закриті:

- А)** мовник, рідний, гірський, конгрес;
- Б)** червень, відповідальність, тінь, кільце;
- В)** затишний, безвартісний, прикрасити, безсмертний;
- Г)** фірмовий, щасливий, розріз, синтаксис.

12. Позначте рядок, у всіх словах якого однакова кількість складів:

- А)** оплески, приказка, доброзичливість, мовлення, переказ;
- Б)** мовознавець, розповідь, спеціаліст, оповідка, металург;
- В)** вимова, режисер, враження, висновок, живопис;
- Г)** покоління, довкілля, працівник, майбутнє, порядок.

13. Позначте рядок, у якому допущено помилку при переносі слів:

- А) від-діл, братст-во, без-устанно, кукуру-дза, стат-тя;
- Б) больо-вий, се-стра, хо-джу, бур'-ян, при-йти;
- В) ріл-ля, морсь-кий, гай-ка, по-дзвонити, кіст-ка;
- Г) батальй-он, всьо-го, сон-ний, ін-ший, Ал-ла;

14. Позначте рядок, у якому допущено помилку при поділі слів на склади:

- А) свер-дло, ко-бза, об-ста-ви-на, зем-ля;
- Б) гір-чи-ця, галь-мо, ви-да-ва-ти, муд-рий;
- В) роз-до-рі-жжя, бон-дар, зі-лля, мі-тла;
- Г) по-стріл, хло-пчик, вер-хній, за-здри-ти.

15. Позначте рядок, у всіх словах якого всі склади відкриті:

- А) село, полиця, розум, вінок, вітер;
- Б) свято, модний, ранок, машина, джерело;
- В) хімік, маяк, віник, зоря, воля;
- Г) роса, молоко, поле, море, вода.

РОЗДІЛ 2. ОРФОЕПІЯ

ТЕМА: Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови

1. Орфоепія – це розділ мовознавства, що вивчає:

- А) фонему як найменшу одиницю мови;
- Б) звуковий аспект мови;
- В) співвідношення букв і фонем;
- Г) правила літературної вимови.

2. Орфоепічні норми – це:

- А) дотримання правильного вживання звуків мови, зокрема у врахуванні правил чергування голосних і приголосних у словах, подовження, уподібнення тощо;
- Б) правильна вимова звуків, звукосполучень у словах;
- В) загальноприйняті правила наголошування слів;
- Г) сукупність мовних засобів, які в конкретному мовному колективі на певному історичному етапі вважаються правильними й зразковими.

3. Орфоепічні норми склалися на основі вимови:

- А) слобожанської говірки південно-східного діалекту;
- Б) надністрянської говірки південно-західного діалекту;
- В) середньонаддніпрянської говірки південно-східного діалекту;
- Г) середньополіської говірки північного діалекту.

4. Основні причини відхилення від орфоепічних норм:

- А) вплив діалектного оточення, суржик;
- Б) вплив діалектного оточення, вплив правопису, взаємонакладання орфоепічних норм за умов двомовності;
- В) темп мовлення, двомовність, вплив правопису;
- Г) вади мовлення, темп мовлення, двомовність.

5. Фонологічні мовні помилки проявляються:

- А) у видозміні фонем на тлі діалектних особливостей;
- Б) у сплутуванні українських та іншомовних звуків;
- В) у сплутуванні фонем (вживанні однієї замість іншої);
- Г) у неправильному наголошуванні слова.

6. Фонетичні мовні помилки проявляються:

- А) у видозміні фонем на тлі діалектних особливостей;

- Б) у сплутуванні українських та іншомовних звуків;
- В) у сплутуванні фонем (вживанні однієї замість іншої);
- Г) у неправильному наголошуванні слова.

7. Визначте рядок, у якому ненаголошені голосні звучать чітко:

- А) [a], [y], [i];
- Б) [e], [y], [и];
- В) [y], [a], [o];
- Г) [o], [a], [i].

8. Визначте позицію, у якій голосний звук [o] наближується до [y]:

- А) на початку слова;
- Б) у будь-якій ненаголошеній позиції;
- В) тільки перед складом з наголошеним [y];
- Г) перед складом з наголошеним [y] або [i].

9. Визначте рядок, у якому в усіх словах ненаголошений [o] вимовляється з призвуком до [y].

- А) лопух, Колумбія, могутній, кожух;
- Б) дослідниця, зозулька, борідка, обід;
- В) кодування, дохід, злочинець, довіра;
- Г) розумниця, мокріти, козубка, соломинка.

10. З'ясуйте, як вимовляється ненаголошений [e] у словах *великий, несу, мені*:

- А) [e^и];
- Б) [и^e];
- В) [eⁱ];
- Г) [e].

11. Визначте рядок, у якому в усіх словах глухі перед дзвінкими одзвінчуються:

- А) екзотика, шістдесят, якби;
- Б) вокзал, просьба, повсякдень;
- В) екзаменатор, цнотливий, айсберг;
- Г) п'ятдесят, Великдень, вибачся.

12. Визначте, як вимовляється -жц- у словах *запоріжці, мережці, книжці*:

- А) [шц'];
- Б) [жц'];
- В) [з'ц'];
- Г) [с'ц'].

13. Визначте, у якому рядку слів правильно відображено вимову голосних і приголосних:

- А) [бага́цтво], [ку́•жіўс'киї], [ш'ісде^ис'ати^еріч':а];
- Б) [божазкуї], [рошч́н':іс'ц'], [ц'в'іт'ін':а];
- В) [духм'́анії], [коп́іц:е], [студэ́нтство];
- Г) [кожу́х], [коза́ц'киї], [егзе^ику́тор].

14. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку

- А) хочеться – [хо'че^иц': а], глядач – [гл'ада'ч], незабудка – [не^изабу'тка];
- Б) ясен – [йа'сен], чекання – [че^ика'н':а], колишуться – [коли'шуц':а];
- В) льон – [л^о'о'н], обходжу – [обх^о'д'ж^оу], межа – [ме^ижа'];
- Г) жінка – [ж'інка], мідь – [м'ід'], пісня – [пі'сн'а].

15. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку

- А) сонний – [со'н:и^ей], знайомишся – [знайо'ми^ешс'а];
- Б) медовий – [ме^ид^о'ви^ей], дужка – [ду'шка];
- В) раджу – [ра'д'ж^оу], мелодія – [ме^ил^о'д'іј'а];

Г) дзьоб – [дз'об], вогко – [во'гко].

ТЕМА: Особливості наголошування слів української мови

1. Визначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:
 - А) чорнозе'м, ки'дати, кі'шка, лі'топис;
 - Б) до'чка, ву'зький, піду'ть, кварта'л;
 - В) мілі'метр, решето', озна'ка, украї'нський;
 - Г) спи'на, зна'йдеться, довести', роблю'.

2. Визначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:
 - А) украї'нський, за'гадка, русло';
 - Б) разо'м, зда'лека, переве'зти;
 - В) засто'порити, однора'зовий, посерединія;
 - Г) листо'пад, при'чіпа, фольга'.

3. Визначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:
 - А) те'кстовий, довідни'к, руко'пис;
 - Б) сантиме'тр, жалюзі', чергови'й;
 - В) ката'лог, псевдо'нім, чита'ння;
 - Г) багатора'зовий, закінчи'ти, ванта'жівка.

4. Визначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:
 - А) феноме'н, по'друга, завча'су;
 - Б) до'нька, ві'рші, чорно'слив;
 - В) полісме'н, цига'н, фахови'й;
 - Г) лате', о'знаки, випа'док.

5. Визначте рядок, у всіх словах якого правильно поставлено наголос:

- А) боло'тистий, посереди'ні, кропива';
- Б) при'морозок, чарівни'й, флюорографі'я;
- В) відті'нок, коси'й, зручни'й;
- Г) джерело', фо'льга, гурто'житок.

6. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на перший склад:

- А) випадок, камбала, спина;
- Б) новий, загадка, подруга;
- В) товстий, разом, приязнь;
- Г) граблі, хутряний, обруч.

7. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на перший склад:

- А) благовіст, гетьман, генезис, близький;
- Б) бородавка, весняний, відомість;
- В) грошей, видання, виразний, догмат;
- Г) аркушик, бешкет, бовтати, бавити.

8. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на перший склад:

- А) навчання, обруч, лате;
- Б) пекарський, люстро, маркетинг;
- В) набік, налигач, ластівка;
- Г) ніздря, обрання, ледар.

9. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на перший склад:

- А) посмішка, прищіпка, наскрізний;
- Б) начинка, напій, оптовий;
- В) перекис, мабуть, оцет;
- Г) перепад, медик, олень.

10. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на другий склад:

- А) середина, позначка, валовий;
- Б) піцерія, стрибати, рубель;
- В) віршовий, помовчати, причіп;
- Г) поняття, подруга, верблюдиця.

11. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на другий склад:

- А) ознака, підлітковий, мавпеня;
- Б) пітний, помилка, магазин;
- В) павич, підданий, марафон;
- Г) нести, отаман, пізнання.

12. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на другий склад:

- А) рукопис, поміщик, перепис;
- Б) рівнина, приморозок, веретено;
- В) болотистий, проміжок, проділ;
- Г) новий, приповідка, горошина.

13. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на третій склад:

- А) горілиць, дешевина, магістерський;
- Б) підданий, приятель, довести;
- В) асиметрія, житловий, безперестанку;
- Г) бюлетень, документ, бюрократія.

14. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на третій склад:

- А) забирати, гастрономія, дециметр;
- Б) ветеринарія, заблукати, нафтопровід;
- В) заборона, тисовий, сирокопчений;
- Г) кулінарія, неврастенія, добовий.

15. Визначте рядок, у якому у всіх словах наголос падає на третій склад:

- А) тигровий, заробіток, двоскладовий;**
- Б) шовковий, хвалений, занести;**
- В) диспансер, зобразити, інженерія;**
- Г) усмішка, джерело, беремо.**

ПІДСУМКОВІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

КОНТРОЛЬНА РОБОТА ДО РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ»

Завдання 1. Запишіть текст фонетичною і фонематичною транскрипцією. Окремо випишіть слова, у яких має місце: а) асиміляція, б) дисиміляція, в) акомодация. Охарактеризуйте ці явища в кожному виписаному слові.

Варіант 1. *Слово – то дивний витвір людини. Всі слова народжені діянням, трудом. Ясність, простота мови – великий дар.*

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса! (В. Сухомлинський).

Варіант 2. *Культура мовлення – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток особистості, про ступінь прилучення її до духовних багатств рідного народу й надбань усього людства.*

Основою культури мовлення є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови (З журналу).

Варіант 3. *Слова схожі на таку невагому хмаринку. Вони всі разом, але кожне й само по собі, в усій своїй досконалості: ось так воно вимовляється (це його фонетичний бік), так воно утворюється від інших слів (це його словотворчі відношення), так воно змінюється за формами, приєднуючись до інших слів у реченні (це його граматичні форми) (В. Колесов).*

Варіант 4. *Слово – наше найзіркіше око, наймогутніша сила. Через слово людина пізнає те, що недоступне було (або й залишається таким!) безпосередньому сприйманню. У цьому диводійному дзеркалі відображаються всі «айсберги» світу. У слові постають перед нашим зором сторінки давньої*

історії і здобутки майбутнього. Стають зримими найдрібніші частинки всесвіту (І. Вихованець).

Варіант 5. *Тільки рідне слово, виплекане твоїм родом і народом, має таємничу здатність тримати людину у повноті її історичного і духовного буття. Тільки від порога рідної мови ти можеш виходити на широкі магістралі світу. А безмір світовий і космічний не дасться тобі в руки, коли ти будеш безбатченком. Рідна мова на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірився вже у всьому (За І. Драчем).*

Завдання 2. Зробіть повний фонетичний аналіз поданих слів. Поділіть слова на склади, охарактеризуйте склади.

Варіант 1. Вітаєшся, дощці, просьба.

Варіант 2. Кігті, прощання, ювіляр.

Варіант 3. Принісши, сіллю, футбол.

Варіант 4. Білочці, зважся, повість.

Варіант 5. Віднісши, зшиток, лічба.

Завдання 3. Запишіть слова фонетичною й фонематичною транскрипціями. Поясніть наявні чи можливі позиційні та комбінаторні модифікації фонем.

Варіант 1. Бажання, виконується, вогкість, готуй, стіни.

Варіант 2. Відцуратися, гриміти, зів'єшся, річці, хатній.

Варіант 3. Вічний, дні, кузня, ось де, тижневий.

Варіант 4. Безпечний, Вишгород, відчепися, отчий, хоч би.

Варіант 5. Гадяцький, книжці, свекор, солдатський, якби.

Завдання 4. Випишіть слова, у яких наявні чи можливі звукові зміни якісного та кількісного характеру, запишіть їх фонетичною транскрипцією. Поясніть кожну звукову зміну.

Варіант 1. *Прийшла осінь, привела з собою свого місяця, і її місяць не схожий на інші, бо вибрала вона такий, якого сама захотіла, до смаку собі, а*

також до смаку осінньому полю й осінньому лісу. Щоночі виводить його на небо і забуває там, а він – великий, круглий, зжовтілий так, як ото зжовтіли вже гарбузи, – владарює там, пишній. І коли ти сам стоїш коло ясена, ще не облетілого, але вже геть-геть поріділого, то й місяць тоді пахне тобі ясеном, його корою й гіллям (Є. Гуцало).

Варіант 2. Бруньки розтуляються, шоколадні, із зеленими хвостиками, і на кожному зеленому дзьобику висить велика прозора краплина.

Візьмеш одну бруньку, розітреш між пальцями, і потім довго все пахне тобі ароматною смолою берези, тополі або черемхи.

Понюхаєш черемхову бруньку й одразу пригадаєш, як, було, вилізеши високо на дерево по ягоди, блискучі, чорнолакові.

Вечір теплий, і така тиша, немов має щось у такій тиші статися. І от починають між собою перешіптуватись дерева.

Якщо з нами порівняти – ми звуками перекликаємося, а в них – пахоці (З підручника).

Варіант 3. Весною пробуджується земля і вибухає барвами, що назавжди хвилюючими снами входять в життя людини. Неможливо навіть перерахувати всі трави і квіти, що чарівними, казково-візерунчастими килимами, скатертинами і ковдрами покривають ступи, узлісся, схили гір.

Серед цього барвистого розмаїття є рослини, які особливо дорогі серцю українця. Куди б не переносила доля степовика (з власної чи чужої волі), завжди перед його очима стоятиме степове безмежжя, яким прокочуються ковилові хвилі. Ковилу в народі називають «шовковою травною», «волосками», «тирсою», «божим тілом» (В. Супруненко).

Варіант 4. Вечірня вулиця – в берегах вишневого цвіту. Вечірня вулиця – наче дно річки, по якому ти йдеш, ідеш по грузькому піску, а з обох боків над тобою здибалися білі пахучі хвилі. Вони поки що застигли, вони поки що дивляться цікаво на тебе кожною своєю квіточкою, вони ніби очікують слушної миті, щоб линути донизу, в цей неприродний вакуум, і залляти його до

верхів. Накрапає теплий, справді-таки дрібен дощик, дерева стоять чи то в парі, чи то в ріденькому туманці, який зм'якшує все, злагіднює (Є. Гуцало).

Варіант 5. *Вгорі чисте, по-весняному лунке небо; крикне ворон – і бринить його крик довго, і не в силах загасити його степова безвість. Полетить угору, гойдається у сліпучих потоках сонця, в ніжній синяві крила мие, даленіє чорною цяточкою, доки й зовсім щезне. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком; дикі груші, що стоять на пагорбках, ще тільки брунькуються, ще не випустили своїх листочків, гілки їх чорні, ніби викувані із заліза. Але вже струмлять по них весняні соки, уже вирує приховане від людських очей життя (За Г. Тютюнником).*

Завдання 5. Поділіть подані слова на склади. Обґрунтуйте складову межу в середині групи приголосних. Подайте повну характеристику усіх складів у словах.

Варіант 1. *Абсурд, абхазький, алмаз, антинародний, античний.*

Варіант 2. *Серпантинний, сестра, смаглявенький, суперечливий, супермодний.*

Варіант 3. *Рекламаційний, ремонтантний, розкарбування, рушниковий, ряботіння.*

Варіант 4. *Театралізований, товстелезний, трудівництво, туркестанський, тушканчик*

Варіант 5. *Наставництво, номенклатурний, ностальгійний, нудьгування, нюрнберзький.*

КОНТРОЛЬНА РОБОТА ДО РОЗДІЛУ «ОРФОЕПІЯ»

Завдання 1. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості вимови голосних і приголосних звуків.

Варіант 1. *Тризуб Київської Русі зображали, вносячи в його форму національні елементи, але зберігаючи незмінною основу. Він став родовим знаком князя Володимира та його нащадків. Одні вбачають у київському тризубі збірний образ із старовинної зброї – лука, стріл, меча, сокири (В. Супруненко).*

Варіант 2. *У часи Володимира Великого тризуб з'являється на монетах Русі й стає князівським знаком.*

Уважають, що тризуб уособлював три стихії: повітря, воду й землю. Інші переконані: тризуб – це обожнене рибальське знаряддя або стилізоване зображення сокола. Але вчені сходяться в головному: тризуб символізує владу (За С. Слабошпицьким).

Варіант 3. *Козацькі об'єднання, особливо громади запорозьких козаків, зародилися і вдосконалювалися виключно на добровільній основі, мали велику незалежність і самостійність. У мирному житті верховна влада належала зборам усіх членів козацької громади – раді. Рішення ради було обов'язковим для кожного, навіть найтитулованішого члена козацької общини (В. Супруненко).*

Варіант 4. *Київ... Сивий граде, златоглавий, білостінний велетень...*

Вознісся ти на кручах придніпровських дужим богатирем. Підпираєш високе небо широкими плечима. Світиш світлом ясним любові й величі, довкола себе сієш слово мудрості і знання. Увесь ти ніби зітканий із ниток сонця, зелені діброви і глибокої сині неба, із світлих земних радостей і чорних земних печалей (Р. Іванченко).

Варіант 5. *Багато уваги приділяли освітянству запорозькі козаки. Вони влаштовували школи при церквах – майже при кожній був початковий навчальний заклад. Напередодні зруйнування Січі на запорозьких землях*

нараховувалося до п'ятдесяти початкових шкіл. Високо цінуючи вчителів, козаки присвоювали їм почесні на той час звання «військових служителів» (В. Супруненко).

Завдання 2. Зробіть орфоепічний аналіз поданих слів.

Варіант 1. Вітчизняний, включишся, тринджоли.

Варіант 2. Асистентський, багатий, безжалісний.

Варіант 3. Гігантський, голубонька, трунтуються.

Варіант 4. Знаходження, інтелігентський, лащатся.

Варіант 5. Крутитимешся, миттєвий, нитчастий.

Завдання 3. Поставте наголос у поданих словах. Поясніть особливості їх наголошування.

Варіант 1. Бородавка, бюлетень, диспансер, пізнання, щавель.

Варіант 2. Дочка, рукописний, симетрія, урізнобіч, чорнослив.

Варіант 3. Квартал, неависний, порядковий, урочистий, ясиновий.

Варіант 4. Болотистий, горошина, індустрія, псевдонім, цемент.

Варіант 5. Заіржавіти, металургія, мозолистий, оптовий, позаторік.

Завдання 4. Встановіть значення наведених слів, різних за наголосом. Складіть з ними речення.

Варіант 1. А'тлас – атла'с, ва'рення – варе'ння, еле'ктрик – електри'к.

Варіант 2. За'пал – запа'л, лі'карський – ліка'рський, ша'баши – шаба'ши.

Варіант 3. Лю'дський – людськи'й, при'клад – прикла'д, пла'кати – плака'ти.

Варіант 4. Ві'домість – відо'мість, за'в'язка – зав'язка, перено'сний – переносни'й.

Варіант 5. В'арений – варе'ний, во'дяний – водяни'й, за'хват – захва'т.

Завдання 5. Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Підкресліть у них

проклітики однією рисою, а енклітики – двома.

Варіант 1. *Жив би ти відповідно до природи, ніколи не відчував би бідності (Сенека). Вивчай все не з марнославства, а задля практичної користі (Г. Ліхтенберг). Життя не в тому, щоб чекати, коли закінчиться буря, а в тому, щоб навчитися танцювати під дощем (В. Грін).*

Варіант 2. *Якби люди знали, скільки праці коштувала мені майстерність, вона аж ніяк не здавалась би їм прекрасною (Мікеланджело). Вчити себе самого – благородна справа, але ще більш благородна – вчити інших; до речі, останнє куди легше (М. Твен). Можуть бути люди, які мають більше таланту, але не може бути виправданням, що вони старанніше, ніж ви (Д. Джетер).*

Варіант 3. *Егоїст – це людина, яка ніколи не скаже поганого слова про когось, тому що він говорить тільки про себе (З журналу). Живи ніби завтра помреш, вчися ніби будеш жити вічно (М. Ганді). Лиш мати вмiє жити, аби світитися, немов зоря (В. Стус).*

Варіант 4. *Щастя полягає не в тому, щоб багато мати, а в тому, щоб вдовольнитися малим (М. Блессінгтон). Нудні уроки придатні лише на те, щоб вселити ненависть і до тих, хто їх викладає, і до усього, що викладається (Ж.-Ж. Руссо). Життя не вимагає, щоб ми були найкращими, лише щоб ми намагалися робити все, що в наших силах (Г.-Д. Браун).*

Варіант 5. *Чудеса сучасної науки набагато перевищують же чудеса давньої міфології (Р. Емерсон). Освіта надає людині гідність, та й раб починає усвідомлювати, що він не народжений для рабства (Д. Дідро). Чим більше людина медитує над добрими думками, тим кращим буде її світ і світ в цілому (Конфуцій).*

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Важливим завданням вищої школи є формування творчої особистості фахівця, здатного до саморозвитку, самоосвіти, інноваційної діяльності. Досвідом підтверджено, що важливим підґрунтям для формування професійних умінь майбутнього спеціаліста є самостійна робота студентів, оскільки самостійність забезпечує більш повне, глибоке і творче засвоєння спеціальних, відповідних профілю підготовки, знань, умінь і навиків. Самостійна робота студента формує навички самостійної діяльності, виробляє здатність самостійно приймати відповідальні рішення, знаходити оптимальний вихід зі складних ситуацій.

Згідно з Положенням "Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах", самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних завдань.

Основними видами самостійної роботи з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова» є:

- опрацювання конспекту лекцій та рекомендованої літератури з кожної теми; пошук та вивчення додаткової літератури;
- підготовка відповідей на теоретичні питання практичних занять;
- конспектування наукової статті з фахової проблематики, складання планів, тез;
- кодування інформації (складання схем, таблиць, графіків) тощо.

Контроль самостійної роботи студентів включає: *поточний контроль знань студентів* (перевірка конспектів, відповіді на тестові завдання, виконання завдань самостійної роботи тощо); *модульний контроль знань студентів* (перевірка модульних контрольних робіт); *підсумковий контроль знань студентів*.

№	Тема	Завдання самостійної роботи
1	ТЕМА. Фонетика як лінгвістична дисципліна.	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
2	ТЕМА. Загальна характеристика та класифікація звуків мови.	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
3	ТЕМА. Фонологія.	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
4	ТЕМА. Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення.	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
5	ТЕМА. Чергування фонем і їх варіантів	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
6	ТЕМА. Фонетичне членування мовного потоку	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
7	ТЕМА. Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови.	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.
8	ТЕМА. Особливості наголошування слів української мови	1. Опрацювання рекомендованої літератури до теми. 2. Пошук та вивчення додаткової літератури. 3. Написання тез теоретичних питань. 4. Виконання практичних завдань.

Самостійна робота студента з навчальної дисципліни сприяє поглибленому вивченню студентом теоретичного матеріалу, формуванню

вмінь використовувати знання для вирішення відповідних практичних завдань.

Усі завдання виконуються самостійно, обов'язкові посилання на джерела інформації у разі використання чужих ідей, тверджень, відомостей. Усі студенти дотримуються норм законодавства про авторське право.

Завдання для практичного виконання

Завдання I. 1. Прочитайте текст. Запишіть його фонетичною транскрипцією. Визначте позиційні та комбінаторні варіанти фонем.

2. Випишіть слова, у яких має місце: а) асиміляція, б) дисиміляція, в) акомодация; г) спрощення в групах приголосних; д) подовження та подвоєння приголосних. Охарактеризуйте ці явища в кожному вписаному слові.

3. Випишіть слова, в яких спостерігається явище чергування фонем. Визначте вид чергування, охарактеризуйте це явище в кожному вписаному слові.

4. Підкресліть у тексті проклітики однією рисою, а енклітики – двома.

5. Зробіть фонетичний і орфоепічних аналіз виділених слів.

Любові на світі більше, ніж думають люди.

Але через те, що вона потай народжується і тихцем у зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається і менше говорить про неї. І тільки пісня не соромиться вечорами розкривати людям чари їхньої молодості, свято і муку душі, тривогу довірливого серця і чорну розлуку чи зраду. Тоді, в печалі чи радості, добрішим і крацим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині, як швидко сіра буденщина розхлюпала чашу кохання. А було ж воно, було та й розійшлося, мов туман по долині. І вже не такими жаданими стають вечори, і не так трепетно сяють зорі, не так бентежно тривожиться в тиші прочахле серце, і не таким широким і радісним здається примерклий світ.

А поглянеш на розсипані хатки, на завіяні снігом лужки та діброви, на мовчазні під місяцем верби, на притихлі садочки й криниці, згадаєш

*петрівчанські стіжки й копиці, скрипкові ворота чи підведені тіннями тини – і звідусіль **сколихнеться**, оживе чиєсь кохання. Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти давніми чи свіжими слідами його, будеш неждано стрічатися з ним, як он з тією парою, що йде закутана одним кожухом (М. Стельмах).*

Завдання II. Доповніть таблицю наголошування прикладами (до 20 слів), вибраними з словника-довідника «Українська літературна вимова і наголос».

Слова з наголосом на першому складі	Слова з наголосом на другому складі	Слова з наголосом на третьому складі	Слова з подвійним наголошенням	Слова з подвійним наголошенням і різним значенням
Бе'шкет, ви'падок, ви'трата	Боро'давка, вітчи'м, дани'на	Бюлете'нь, віршови'й, завезти'	Алфа'ві'т, ба'йду'же, по'ми'лка	За'мок (фортеця) – замо'к (прилад)

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Формою підсумкового контролю є залік, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу на підставі виконання ним певних видів робіт на практичних заняттях і виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи. Семестровий залік планується за відсутності екзамену і не передбачає обов'язкову присутність студентів.

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів:

90-100 балів. Студент повністю оволодів теоретичним матеріалом, логічно і послідовно викладає його, наводить самостійно приклади і коментує їх, спроможний простежити історію питання чи мовного явища, демонструє вміння застосувати набуті знання у нестандартних ситуаціях. При відповіді студент не допускає фактичних і мовленнєвих помилок. Відповідь студента виважена і науково обґрунтована, демонструє особистий внесок у вирішення поставленої проблеми, враховує наявні в лінгвістиці погляди й підходи, можливі альтернативи вирішення.

Студент виконує вправи найвищої складності, виявляючи вміння описового, класифікаційного та аналітико-синтетичного характеру, аргументує власні дії, подає поширені коментарі до лінгвістичних явищ, не припускаючись помилок; спирається на знання різних концепцій та підходів до тлумачення мовних фактів і закономірностей.

82-89 балів. Студент добре володіє навчальним матеріалом, спроможний аналізувати, узагальнювати, переконструювати його. Визначення мовних явищ і понять бездоганні. Фактичні помилки у відповіді відсутні. Студент демонструє вміння не лише переказувати, а й аналізувати матеріал, даючи прочитаному власну оцінку, аргументуючи висловлені тези загальновідомими доказами.

Студент виконує основні види практичних завдань, але не завжди правильно пояснює власні дії; виконує дії класифікаційного характеру, але допускає мовленнєві помилки в оформленні класифікаційних жанрів; не може

пояснити вияву всіх лінгвістичних закономірностей; аналізує мовні явища, припускаючись поодиноких помилок.

74-82 бали. Студент може не лише логічно і повно викладати вивчене, але й виявляє елементарні вміння аналізувати, робити узагальнення, давати чіткі визначення, а в разі потреби переформулювати їх; простежуються здібності змінювати логіку викладу повідомлення, аналізу власного і чужого висловлювання. Більшість теоретичних положень підтверджуються прикладами. Фактичні помилки відсутні.

Студент виконує основні види практичних завдань, але не завжди пояснює власні дії; виконує дії класифікаційного характеру, але допускає мовленнєві помилки в оформленні класифікаційних жанрів; не може пояснити вияву всіх лінгвістичних закономірностей; аналізує мовні явища, припускаючись помилок.

64-73 бали. Студент може переказати приблизно половину матеріалу. Непослідовно і незв'язно відтворює зміст прочитаного; губиться при необхідності навести приклади, не завжди може дати відповідь на запитання, що конкретизує його висловлення. Виклад відзначається поверховістю, недостатньою осмисленістю і логічністю, бідністю словника, значною кількістю фактичних помилок. Студент виконує основні вправи, виявляючи уміння описового, класифікаційного та аналітико-синтетичного характеру; коментує мовні явища, але припускається помилок; у мовленні наявні недоліки.

60-63 бали. Студент досить послідовно і логічно відтворює матеріал. Не завжди може обґрунтувати висловлені думки, неточно дає визначення окремих мовних фактів; не відповідає на більшість запитань, що конкретизують відповідь; може навести окремі завчені приклади, проте не завжди точно; застосовує набуті знання лише у стандартних ситуаціях.

Студент виконує основні вправи, виявляючи уміння описового, класифікаційного та аналітико-синтетичного характеру, але виконує дії лише

за аналогією; коментує мовні явища, але припускається грубих помилок; у мовленні наявні недоліки.

35-59 балів. Студент відтворює уривчастими реченнями окремі цілісні смислові фрагменти опрацьованого матеріалу, що становить 1/3 частину загального обсягу змісту певної теми; участь студента у діалозі обмежується однією чи двома елементарними репліками, що не враховують ситуації спілкування. Студент в основному не розуміє того, про що повідомляє, сплутує мовні факти, що спричиняє до грубих фактичних помилок; не може навести приклади; допускає 8 мовленнєвих неточностей.

Студент відчуває труднощі під час виконання простих вправ; допускає помилки у виявленні мовних одиниць, визначенні їх структури, семантики та функцій; помиляється у визначенні категоріальних властивостей.

1-34 бали. Студент епізодично відтворює теоретичний матеріал на рівні уривчастого переказування. Він в основному розуміє суть мовного явища, але не може цілісно і точно його переказати, сплутує мовні факти; не може застосувати набуті знання в елементарних стандартних ситуаціях; відповідь мовленнєво не відшліфована (допускає більше дев'яти мовленнєвих помилок).

Студент відчуває труднощі під час виконання простих вправ; допускає грубі помилки у виявленні мовних одиниць, визначенні їх структури, семантики та функцій; помиляється у визначенні категоріальних властивостей.

Студент допускається до підсумкового контролю при умові опрацювання усіх теоретичних питань, практичних завдань, завдань самостійної роботи і накопиченні протягом семестру не менше 35 балів.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ
з навчальної дисципліни
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА
(Фонетика. Фонологія. Орфоепія)

1. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Фонетика описова, історична, зіставна, загальна. Зв'язок фонетики з іншими розділами мовознавства.

2. Поняття про звуки мови. Різні аспекти вивчення звукової системи мови (фізично-акустичний, фізіологічно-артикуляційний, лінгвістичний (фонологічний)).

3. Фізично-акустичний аспект вивчення звуків мови. Акустичні властивості звуків. Розрізнення звуків за висотою, силою, тривалістю, тембром. Акустична природа шумів і тонів.

4. Фізіологічно-артикуляційний аспект вивчення звуків мови. Будова і робота мовленнєвого апарата. Активні і пасивні мовні органи. Артикуляційні особливості голосних і приголосних звуків. Фази артикуляції окремого звука: екскурсія – витримка – рекурсія.

5. Диференціація звуків на голосні та приголосні, їх визначальні риси.

6. Голосні звуки. Артикуляційно-акустична класифікація голосних звуків української мови; типи голосних за рядом, ступенем піднесення спинки язика, участю губ у вимові. Зміни голосних у мовному потоці.

7. Приголосні звуки. Артикуляційно-акустичні особливості приголосних. Класифікація приголосних: характеристика приголосних за місцем творення; характеристика приголосних за способом творення; характеристика приголосних за звучністю; класифікація приголосних за акустичним враженням.

8. Палаталізація приголосних: класифікація приголосних за ступенем вияву м'якості; позиції пом'якшення приголосних.

9. Фонологія. Основні поняття фонології: фонема, алофон, мінімальна

пара, диференційні ознаки фонем, фонологічна система. Диференційні та недиференційні ознаки фонем. Основні функції фонем: будівельна, ототожнювальна, розпізнавальна.

10. Звукові вияви фонем. Головний вияв і різновиди алофонів (варіантів) фонем. Слабка і сильна позиції фонем. Позиційні та комбінаторні варіанти фонем.

11. Фонологічна система сучасної української літературної мови. Система голосних фонем і їх звукових виявів. Система приголосних фонем і їх звукових виявів.

12. Фонематична і фонетична транскрипції. Повна і спрощена фонетична транскрипція. Система знаків і фонетичній і фонематичній транскрипціях.

13. Акомодація і асиміляція голосних звуків. Акомодація голосних і приголосних.

14. Асиміляція приголосних звуків, її артикуляційна природа. Різновиди асиміляції: прогресивна асиміляція і регресивна асиміляція. Типи регресивної асиміляції: за голосом (дзвінкістю / глухістю); за місцем і способом творення; за м'якістю / твердістю.

15. Дисиміляція приголосних звуків, її різновиди.

16. Проблема подовження і подвоєння приголосних звуків у лінгвістичній літературі.

17. Спрощення в групах приголосних. Інші звукові зміни.

18. Чергування як явище. Редукція. Поняття про позиційні та історичні чергування. Фонетичні та історичні чергування.

19. Найдавніші чергування голосних. Чергування голосних пізнішого періоду: чергування [O], [E] з [I]: історична довідка про виникнення цього чергування; чергування [O], [E] з нульовою фонемою; чергування [O] з [E] після шиплячих та j: історична довідка; чергування [И] з [O] у фонемосполученнях [РИ], [ЛИ], [РО], [ЛО].

20. Характеристика фонетичних чергувань приголосних: чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю; чергування приголосних за місцем і способом творення; чергування приголосних за твердістю – м'якістю; чергування приголосних з фонемним нулем; позиційні чергування голосних [У], [І] з приголосними [В], [Й].

21. Історичні чергування приголосних. Чергування [Г], [К], [Х] – [Ж], [Ч], [Ш] – [З], [Ц], [С] як наслідок першої, другої та третьої перехідних палаталізацій. Чергування [Д] – [ДЖ], [Т] – [Ч], [З] – [Ж], [С] – [Ш], [ЗД] – [ЖДЖ] тощо в дієслівних формах. Чергування губних у сполученнях *губний + Л* та *губний + j*. Зміна приголосних при творенні слів за допомогою суфіксів -ськ(ий), -ств(о), -ин(а).

22. Сегментні і суперсегментні одиниці. Фраза, такт, фонетичне слово, склад, звук як сегменти мовного потоку.

23. Склад з артикуляційного і акустичного погляду. Теорії складу. Основні закономірності українського складоподілу: з одним інтервокальним приголосним, двома інтервокальними приголосними. Складоподіл у словах з подовженим приголосним та сполучень із трьома й чотирма інтервокальними приголосними. Склади відкриті і закриті, прикриті, напівприкриті, неприкриті. Звуки складові і нескладові.

24. Наголос та інтонація як суперсегментні одиниці. Словесний наголос. Основи наукового вивчення наголосу української мови. Процес нормування та особливості наголосу сучасної української літературної мови. Склади наголошені і ненаголошені. Побічний наголос. Енклітики і проклітики.

25. Інтонація. Основні фонетичні компоненти інтонації. Мелодика як компонент інтонації. Комунікативна функція мелодики. Основні типи мелодики: завершеності, незавершеності, питальна мелодика. Пауза як артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці.

26. Основи милозвучності української мови. Усунення збігів голосних і приголосних звуків. Інші засоби милозвучності.

27. Орфоепія як розділ мовознавчої науки.

28. Усталення орфоепічних норм української мови. Суспільне значення орфоепічних норм. Причини відхилень від орфоепічних норм.

29. Основні норми сучасної української літературної вимови. Особливості вимови голосних у наголошеній та ненаголошеній позиціях. Вимова приголосних та сполучень приголосних звуків.

30. Правила вимови слів іншомовного походження. Вимова голосних звуків [e], [i] в іншомовних власних назвах. Вимова голосних звуків [i], [e], дифтонгів [i^a], [i^y], [i^o], [i^e], [o^i], [e^i], [y^i] в іншомовних загальних назвах. Вимова приголосних у словах іншомовного походження.

31. Процес нормування та особливості наголосу сучасної української літературної мови.

32. Основні фонетичні компоненти інтонації.

33. Пауза як артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці.

34. Комунікативна функція мелодики. Основні типи мелодики: завершеності, незавершеності, питальна мелодика.

35. Основи милозвучності української мови.

36. Склад як історичне поняття. Функціональне навантаження складу. Фонетична характеристика складу.

37. Основні закономірності українського складоподілу з одним інтервокальним приголосним, двома інтервокальними приголосними. Складоподіл у словах з подовженим приголосним та сполучень із трьома й чотирма інтервокальними приголосними.

СХЕМИ І ЗРАЗКИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Система додаткових діакритичних знаків, що використовуються у фонетичній транскрипції

[] – кожен окремих транскрибований звук, слово, речення або текст беруться у квадратні дужки;

[e^u], [e^e], [o^y] – для вираження відтінків звуків угорі справа від основної букви пишеться маленька літера, що позначає звук, до якого наближається основне звучання: [в e^u с н a'], [с u^e н u'], [з^o o^y з^o у• л' •a'];

[д^ж], [д^з] – африкати позначаються двома з'єднаними дужкою літерами, що відповідають частинам складних звуків;

[в] – передається губно-губний [в], що реалізується в позиції на початку складу, головним чином перед голосним, крім [і]: [в о д a'];

[v] – передається губно-зубна вимова [в] перед [і]: [v' і к н^o o];

[j] – вживається на позначення середньоязикового щілинного сонорного приголосного [й] у позиції перед голосними: [j •a' v' і p];

[ї], [й] – нескладотворчий характер голосного позначається дужкою над літерою; ці звуки реалізуються на початку слова перед приголосним, у середині слова після голосного перед приголосним, у кінці слова: [в о ї к], [ш^o o ї к], [з e^u л e'н u^e ї]

[:] – знак довготи звука: [ж u^e•m': •a'];

['] – акут (скісна риска) після літери вгорі – для позначення м'якості приголосного: [л' і с];

['] – апостроф ставиться вгорі з правого боку букви для позначення напівпом'якшеної вимови приголосних: [ш' і с' m'];

[•a], [a•], [•a•] – більш передня артикуляція голосних перед м'якими, після та між м'якими приголосними позначається крапкою вгорі відповідно перед голосним, після нього або двома крапками над літерою (явище акомодатії): [с' •a• d'];

[т°] – огублення приголосних у позиції перед лабіалізованими голосними передається кружечком угорі після літери на позначення приголосного: [т° о' к а р];

['] – вертикальний штрих уживається вгорі слова над наголошеним голосним для позначення основного наголосу: [с° о' н ц е''];

[˘] – позначає побічний наголос: [в о` д° о з' і' н];

[/] – скісна або вертикальна риска передає звичайну паузу, дві такі риски [//] – тривалу.

Зразок запису тексту фонетичною транскрипцією

І тільки злість буває геніальна.

Господь, спаси мене від доброти!

Така тепер на світі наковальня,

що треба мати нерви, як дроти.

(Ліна Костенко)

[і т'і'л'ки° з'л'іс'т' бува•'ј•еи геи•н'іа•л'на // г°оспо•д' /
спаси' меи'не' в'ід д°обро'оти' // така' теи'пе'р на с'в'іт'і
нак°ова•л'н'•а /шч°о тре'ба ма'ти° не'рви° / ј•ак др°оти' //]

Зразок запису тексту фонематичною транскрипцією

Фонематична транскрипція – це такий спосіб запису, який забезпечує графічну передачу кожної фонемі в її головному вияві без урахування неістотних у фонологічному відношенні (недиференціальних) звукових відтінків.

І тільки злість буває геніальна.

Господь, спаси мене від доброти!

Така тепер на світі наковальня,
що треба мати нерви, як дроти.

(Ліна Костенко)

| і т'ї'л'ки з'л'їс'т' бува'їе генїа'л'на // госпо'д' / спаси' мене' від доброти' // така'
тепе'р на сві'ті накова'л'н'а / шчо тре'ба ма'ти не'рви / йак дроти' // |

Схема фонетичного аналізу слова

I. Запис слова точною фонетичною транскрипцією згідно з нормами літературної вимови. Визначення кількості букв та звуків.

II. Поділ на склади та класифікація їх типів за структурою та наголошеністю / ненаголошеністю.

III. Характеристика звукового складу.

1. Голосні: а) за місцем артикуляції (за рядністю); б) за ступенем підняття спинки язика; в) за наявністю чи відсутністю лабіалізації; г) за наголошеністю / ненаголошеністю.

2. Приголосні: а) за участю голосу й шуму; б) за місцем творення (за активним і пасивним мовним органом); в) за способом творення; г) за наявністю або відсутністю пом'якшення (палаталізації); д) за участю носового резонатора.

IV. Визначення фонетичних процесів у слові.

Зразок фонетичного аналізу слова

I. Розгортається – [p^o o з r^o o p т а'• j •e^и• ц': •а]; 13 букв, 12 звуків.

II. [p^o o з - r^o o p - т а'• - j •e^и• - ц': •а]

[p^o o з] – закритий, напівприкритий, ненаголошений;

[r^o o p] – закритий, прикритий, ненаголошений;

[т а'•] – відкритий, прикритий, наголошений;

[j •e^u•] – відкритий, напівприкритий, ненаголошений;

[ц': •a] – відкритий, прикритий, ненаголошений.

III. 1. Голосні:

[o] – заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, ненаголошений;

[o] – заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, ненаголошений;

[a'•] – заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, наголошений;

[•e^u•] – переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;

[•a] – заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

2. Приголосні:

[p^o] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, альвеолярний, дрижачий, твердий;

[з] – шумний, дзвінкий, язиковий, передньоязиковий, зубний, щілинний (фрикативний), свистячий, твердий;

[г^o] – шумний, дзвінкий, глотковий (фарингальний), щілинний (фрикативний), твердий;

[p] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, альвеолярний, дрижачий, твердий;

[т] – шумний, глухий, язиковий, передньоязиковий, зубний, зімкнений (проривний), неносовий, твердий;

[j] – сонорний, язиковий, середньоязиковий, щілинний (фрикативний), м'який;

[ц':] – шумний, глухий, язиковий, передньоязиковий, зубний, зімкнений, афrikати, свистячий, м'який, довгий.

IV. Позиційні зміни голосних:

[•e^и•] – у ненаголошеній позиції [e] у вимові наближається до [и] (явище якісної редуції).

Комбінаторні зміни голосних:

[a'•], [•e^и•], [•a] – акомодация в позиції після та перед м'якими приголосними.

Комбінаторні зміни приголосних:

[ц':] – результат регресивної та прогресивної асиміляції за місцем і способом творення;

[p^о], [г^о] – приголосні лабіалізуються перед наступними голосними [о] (явище акомодации).

Схема орфоепічного розбору слова або тексту

(за О. Кульбабською, Ю. Пацаранюк)

1. Подати слово (словоформу) або текст в орфографічному записі.
2. Записати слово (словоформу) або текст фонетичною транскрипцією.
3. Пояснити вимову голосних у слові (словах) тексту.
4. Пояснити вимову приголосних у слові (словах) тексту.
5. Виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови голосних, приголосних, їхніх сполук у словах тексту.

Зразок орфоепічного розбору тексту

1. Козаки збудували у Сумах найбільш укріплену фортецю Слобожанщини.

2. [к^о о з а к и' з б у д^о у в а' л и^е у с^о у' м а х н а ї б' і л' ш у к р' і' п л е^и н^о у ф о р т е'• ц^{о'}• у с л^о о б о ж а' н ш ч и^е н и^е].

3. Наголошені голосні в словах вимовляються чітко, виразно. Ненаголошені [e], [и] – як звуки [e^и], [и^е]: [збуд^оува'ли^е], [укр'і'пле^ин^оу], [сл^ообожжа'ничи^ени^е].

4. Приголосні у сильній позиції вимовляються чітко. Приголосні, крім губних, перед лабіалізованими голосними зазнають огубленої вимови (акомодація): [к^озаки'], [збуд^оува'ли^е], [с^оу'мах], [укр'і'пле^ну], [форте'ц^оу], [сл^обожа'ничи^ени^е]; губний [б] перед [і] набуває напівпом'якшеної вимови: [найб'іл'ш].

5. Норми літературної мови не допускають варіантної вимови голосних і приголосних звуків у словах тексту.

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

1. Люди дуже давно почали селитися на обох берегах Псла. Вже в II–VI сторіччях нашої ери тут жили слов'янські племена, залишки їхніх поселень і могильників виявлені в південно-західній частині міста, на вулиці Павлова. У VIII–X століттях в районі колишнього села Тополі (нині вул. Тополянська міста Суми) існувало поселення сіверян, а на Луці до теперішнього часу збереглися залишки великого городища часів Київської Русі, яке мало назву Липеньськ. Давність поселення підтверджують знайдені в околицях арабські монети VII–IX століть. Під час монголо-татарської навали XIII століття це городище було зруйноване. Але при заснуванні Сум у 1652 році згадується про 150 дворів пасічників, які жили на місці Липеньського городища до приходу переселенців із правобережної України (З інтернету).

2. Роком заснування Сум вважається 1652 рік. Саме тоді починається будівництво Суминої слободи козаками-переселенцями. Слободу будували на пагорбі, який з трьох сторін був оточений річками: Псел, Сума (тепер Сумка) і Сумка (тепер Стрілка). Це було дуже вдале розташування зі стратегічно-воєнної точки зору. Будівництво поселення велося протягом 1652–1653 років на території сучасних вулиць: Соборна, Воскресенська і Козацький вал.

У Сумах було дозволено поселитися 100 родинам селян і козаків-переселенців з містечка Ставища на Київщині (але прийшли вони сюди значно раніше), за однією з версій Герасим Кондратьєв прийшов у Суми разом з цією групою людей (З інтернету).

3. Історія роду Кондратьєвих – роду мужніх воїнів і щедрих благодійників – є частиною історії міста. Син Герасима Кондратьєва – Андрій – очолював Сумський слобідський полк і одночасно зводив храми. Перша кам'яна споруда в місті – Воскресенська церква – побудована за його сприянням. Продовжуючи славні традиції роду, Микола Кондратьєв був

першим опікуном Сумської Олександрівської прогімназії, на власні кошти спорудив при ній церкву. А місту подарував земельну ділянку з великим будинком, у якому розмістили міську думу, окружний суд і одну з пожежних команд. Згодом поряд було споруджено будинок Громадського зібрання (нині обласна філармонія), де проходили оперні вистави професійних і аматорських труп, концерти видатних музикантів-інструменталістів і вокалістів (З інтернету).

4. Село Попова Слобода виникло у другій половині ХУІІ століття. Перше поселення було започатковане вздовж річки Куряча, яка привабила вільнопоселенців розкішним буянням рослинності та наявністю чималої кількості дичини.

Заселення території відбувалося поступово. Село розвивалось економічно. Стрімким був ріст і духовного розвитку поповослобідських жителів. Достовірних відомостей про побудову церкви у ХУІІІ столітті немає. Але деякі розвідки дають можливість впевнено говорити про те, що вже в цей період слобідчани мали в селі православний храм (О. Капітоненко, О. Сіліверстова).

5. Територія сучасного Білопілля була заселена ще у ІІ–ІІІ ст., про що свідчить виявлене поселення черняхівської культури. За часів Київської Русі виникло укріплене місто Вир, яке відігравало роль форпосту в боротьбі з кочівниками. Вперше Вир згадується в «Повчанні» Володимира Мономаха.

Першу свою назву Крига поселення дістало від річки. Під цією назвою, що довго зберігалася в народі, воно згадується в літопису Самовидця. Другу назву – Білопілля – надали переселенці з однойменного містечка.

Майже сто років своєї історії Білопілля розвивалося в умовах поєднання військової сторожової служби з землеробством і промислами. Тут щорічно відбувалися чотири ярмарки, на які товари доставлялись з Путивля, Сум, Полтави (З інтернету).

6. За однією з версій про назву «Глухів» є походження її від слів «глухий, глушина», тобто поселення в глухих, малонаселених місцях, непрохідних лісах і болотах. Однак, цей факт не підтверджений та легко спростовується так, як місцевість в околицях нинішнього Глухова була щільно заселена ще за часів епохи неоліту. Пізніше сюди прийшли скіфи. До нашого часу збереглися залишки їх укріплених городищ, які розташовані неподалік від міста.

В епоху Київської Русі та наступні століття Глухів був значним удільним містом Чернігівського князівства. Місто розташовувалося на стародавньому торговому та військовому шляху і знаходилося у сфері інтересів київських і чернігівських князів, які часто ворогували між собою, і тому Глухів був ретельно укріплений. Тоді початкова назва «Глухів» отримала нове значення – «міцний, неприступний в обороні». Таким місто не раз поставало перед загарбниками протягом своєї багатовікової історії (З інтернету).

7. Для популяризації української драматургії ще в дореволюційний період був створений «Музично-драматичний гурток» з числа обдарованої молоді. Репертуар його склали п'єси Тараса Шевченка, І. Котляревського, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тобілевича. На виставу в селі потрібно було мати дозвіл чернігівського генерал-губернатора та попередити місцеву владу. Тому часто репетиції видавали за вечорниці, а за дозволом на відкриті вистави вчителька М. Коробко їздила до Чернігова. Гуртківці були і активними просвітянами: розповсюджували українську літературу, організувавши «Підлипенську товариську бібліотеку» та книгарню. Не маючи приміщення, книги розміщували по хатах в кількох місцях, щоб не кидалась у вічі велика кількість книг на забороненому «нареччі» (З. Шалівська).

8. Цупрун Лука Данилович – учитель, викладач, доцент, один із фундаторів кафедри української мови. Учителював у сільських освітніх закладах Сумщини – на хуторах Володимирівка, Пашкове та Маловорожбянській семирічці на Лебединщині.

У повоєнні роки працював учителем Сумської середньої школи №3, викладачем Сумських медичного та музичного училищ, Сумського машинобудівного технікуму, співробітником Сумського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів.

Лука Цупрун був одним із засновників і перших викладачів кафедри української мови Сумського педагогічного інституту імені А. С. Макаренка (За В. Голубченком).

9. Діяльність Семена Гаркуші знайшла відображення в найрізноманітніших переказах та піснях, згодом до його постаті, використовуючи фольклорні джерела та романтичний підхід, почали звертатися письменники, і лише через десятиліття його постать стала об'єктом історичних розвідок.

Перша згадка в українській літературі про Семена Гаркушу належить Іванові Котляревському, який у своїй поемі «Енеїда» згадав популярні серед українців кінця ХУІІІ ст. лубочні малюнки з улюбленими героями, що прикрашали стіни в палаці царя Латина. У цьому переліку портрет Гаркуші вміщено серед відомих розбійників ХУІІІ ст. (За С. П'ятаченком).

10. Уже перші поетичні твори Івана Багряного своєю емоційною розкутістю, експресивністю, їдкою іронією та сарказмом різко дисонували з домінуючими темами й ритмами тогочасної заідеологізованої поезії. Традиційні для романтичної лірики пейзажно-настрійні замальовки в контексті індивідуальної творчої манери митця-початківця гармонійно поєднувалися з безкомпромісним запереченням будь-якого тиску на особистість, зневагою до філософії покори, з принциповим критицизмом і водночас надзвичайною вірою в людину, здатну чинити опір антигуманній політичній системі (За З. Савченко).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асіїв Л. Пілецький В. Фонетика і фонологія української мови : Збірник практичних, тестових і контрольних завдань. Видання друге, виправлене та доповнене. Львів, 2015. 360 с.
2. Баденкова В. М., Зинякова А. А. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Акцентологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : навчальний посібник. Миколаїв, 2017. 278 с.
3. Винницький В. М. Українська акцентна система : становлення, розвиток. Львів : Біблос, 2002. 576 с.
4. Від звука до тексту: Аналіз мовних одиниць різних рівнів: навч. посібн.; за ред. А. А. Силки. Вид. 2-ге, випр. і допов. Суми: Університетська книга, 2013. 348 с.
5. Зайцева В. В. Сучасна українська літературна мова. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка і орфографія [Текст] : навч. посіб. Дніпро : Дріант , 2022. 74 с.
6. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Навчальний посібник. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 559 с.
7. Кульбабська О. В., Пацаранюк Ю. М. Орфоепія сучасної української мови. Модульний курс: Навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2007. 168 с.
8. Наконечна Л. Б. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфонологія. Графіка. Орфографія : посібник. Вид-ня 2-е, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 108 с.
9. Пискач О. Д., Гоца Е.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник для студентів І курсу українського відділення філологічного факультету. Ужгород, 2022. 116 с.
10. Рудакова Т. М. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Графіка. Морфологія [Текст] : навч. посіб. для студентів-іноземців : [в 3 ч.] / Т. М. Рудакова. - Київ : ВД Дмитра Бураго, 2019. 197 с.
11. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред.

А. П. Грищенко. 2-ге вид., перероблене і доповнене. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.

12. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010. 270 с.

13. Сучасна українська літературна мова: підручник / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. Київ : Вища школа, 2009. 414 с.

14. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Пономаріва. Київ : Либідь, 1997. 400с.

15. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи : Навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1995. 151 с.

16. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.

17. Фонетика сучасної української літературної мови : навч.-метод. посіб. / уклад. З. І. Комарова. Умань : Візаві, 2021. 148 с.

18. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Навчальний посібник. Київ : Літера, 2000. 688 с.

19. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

Інформаційні ресурси:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови – URL: <http://www.slovnyk.net>.

2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова: Підручник. За ред. А. П. Грищенко. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с. – URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk649258.pdf>

3. Електронні версії словників термінографічної серії «СловоСвіт». – URL: tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/Terminohrafichna_serija_Slowo...

4. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська

літературна мова : навчальний посібник. За ред. С. О. Караман. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 520 с. – URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11333/1/%D0%A1%D0%A3%D0%9B%D0%9C_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

5. Лінгвістичний портал з української мови. – URL: www.mova.info.

6. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Бондаренко В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник. Київ : Знання, 2010. 270 с. – URL: <https://pick.net.ua/uk/extra/psosvita/1310-suchasna-ukrainska-literaturna-mova>

7. Словники он-лайн. – URL: www.rozum.org.ua .

8. Словники України. – URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>.

9. Українська мова : Енциклопедія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>.

Методичне забезпечення до курсу

1. Рудь О. М. Вступ до мовознавства : методичні рекомендації. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 92 с.

2. Сучасна українська літературна мова. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія : Збірник тестових завдань / Укладач Рудь О. М. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 79 с.

3. Українська мова для державних службовців: навчальний посібник / Автори-розробники, упорядники Пшенична Л. В., Рудь О. М., Семенов О. М. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 278 с.